

VILNIUS UNIVERSITY

RASA BARANAUSKIENĖ

CELTIC AND SCANDINAVIAN LANGUAGE AND CULTURAL CONTACTS
DURING THE VIKING AGE

Summary of doctoral dissertation

Humanities, philology (04 H)

Vilnius, 2012

The research was carried out during the period of 2004–2012 at Vilnius University.

Research supervisor

prof. habil. dr. Jurij K. Kusmenko (The Humboldt University of Berlin, Germany; Institute for Linguistic Studies, Saint Petersburg, Russia, humanities, philology – 04H).

The doctoral dissertation will be defended at the Philology Research Council of Vilnius University.

Chair of the Council

prof. habil. dr. Axel Holvoet (Vilnius University, humanities, philology – 04H).

Members:

prof. habil. dr. Jurij K. Kusmenko (The Humboldt University of Berlin, Germany; Institute for Linguistic Studies, Saint Petersburg, Russia, humanities, philology – 04H);

doc.dr. Loreta Vaicekauskienė (Vilnius University, Lithuania, humanities, philology – 04H);

prof. dr. Alexander Y. Rusakov (Saint Petersburg State University, Russia, humanities, philology – 04H);

prof. dr. Tomas Riad (Stockholm University, Sweden, humanities, philology – 04H).

Opponents:

prof. dr. Anatoly Liberman (University of Minnesota, USA, humanities, philology – 04H);

prof. dr. Daniel Sävborg (University of Tartu, Estonia, humanities, philology – 04H).

The official defense of the dissertation will be held at 3 pm on November 27, 2012 at the 118 auditorium (V. Krėvė's auditorium) of Vilnius University.

Address: Universiteto g. 5, Vilnius, Lithuania.

The summary of the dissertation was distributed on _____

The dissertation is available at the library of Vilnius University.

VILNIAUS UNIVERSITETAS

RASA BARANAUSKIENĖ

KELTŲ IR SKANDINAVŲ KALBŲ IR KULTŪRINIAI KONTAKTAI VIKINGŲ
LAIKOTARPIU

Daktaro disertacijos santrauka

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2004–2012 m. Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas

prof. habil. dr. Jurij K. Kusmenko (Berlyno Humboltų universitetas, Vokietija; Sankt Peterburgo kalbotyros institutas, Rusija, humanitariniai mokslai, filologija – 04H).

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Filologijos mokslo krypties taryboje.

Tarybos pirmininkas

prof. habil. dr. Axel Holvoet (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H).

Tarybos nariai:

prof. habil. dr. Jurij K. Kusmenko (Berlyno Humboltų universitetas, Vokietija; Sankt Peterburgo kalbotyros institutas, Rusija, humanitariniai mokslai, filologija – 04H);

doc. dr. Loreta Vaicekauskienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H);

prof. dr. Alexander Rusakov (Sankt Peterburgo valstybinis universitetas, Rusija, humanitariniai mokslai, filologija – 04H);

prof. dr. Tomas Riad (Stokholmo universitetas, Švedija, humanitariniai mokslai, filologija – 04H).

Oponentai:

prof. dr. Anatoly Liberman (Minesotos universitetas, JAV, humanitariniai mokslai, filologija – 04H);

prof. dr. Daniel Sävborg (Tartu universitetas, Estija, humanitariniai mokslai, filologija – 04H).

Disertacija bus ginama viešame Filologijos mokslo krypties tarybos posėdyje
2012 m. lapkričio 27 d. 15 val. Filologijos fakulteto 118-ojoje (V. Krėvės) auditorijoje.
Adresas: Universiteto g. 5, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 20_____ m. _____ mėn. _____ d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Keltų ir skandinavų kalbų ir kultūriniai kontaktai Vikingų laikotarpiu

1. ĮVADAS

Tyrimo objektas ir problema

Vikingų epochos keltų ir skandinavų kalbų bei kultūriniai kontaktai atnešė esminių permainų abiem kultūroms ir dėl to sulaukė nemažai mokslininkų dėmesio. Tačiau didžiulis geografinis kontaktų spektras ir svarstytinų klausimų įvairovė leidžia praplėsti šią mokslinių tyrinėjimų erdvę bei papildyti egzistuojančias teorijas naujomis įžvalgomis. Ši daktaro disertacija papildo Vikingų epochos keltų ir skandinavų kalbų bei kultūrinių kontaktų tyrinėjimų sritį, sutelkdama dėmesį į Šiaurės Atlanto vandenyno salas, t. y. Meno salą Airijos jūroje ir Šetlandų salyną tarp Norvegijos ir Šiaurės jūrų.

Ankstesniuose istoriniuose, kalbiniuose ir literatūriniuose Vikingų amžiaus skandinavų kultūros tyrimuose dažnai apskritai nepaisoma keltų kultūros įtakos arba jai skiriama per mažai dėmesio. Pavyzdžiui, nagrinėjant skandinaviškus Meno salos runų įrašus, beveik neatsižvelgiama į ogamo įrašų tradiciją, kuri atkeliavo į Meno salą iš Airijos. Skandinavų runakmeniai Meno saloje buvo tiriami labai fragmentiškai, analizuoti tik meninės formos arba kalbiniu aspektu. Ligi šiol nėra atlikta tyrimo, kuriame įrašai būtų analizuojami kaip visuma. Vien tas faktas, jog dvi skirtingos raižymo akmenyje tradicijos aptinkamos toje pačioje teritorijoje, leidžia daryti prielaidą, kad jos galėjo daryti viena kitai tam tikrą įtaką, kad runų raižytojai buvo susipažinę su ogamo įrašais, o ogamo raižytojai – su runomis.

Meno sala, kurioje gyvavo abi raižymo akmenyje tradicijos, yra viena iš tinkamiausių vietovių tokiam tyrimui atlikti. Čia randama itin retų dvikalbių runų ir ogamo įrašų, taip pat tokių vienakalbių runų įrašų, kuriuose gausu keltų kultūros įtakos atspindžių.

Kitas salynas, Šetlandų salos, taip pat labai įdomi vieta keltų ir skandinavų kontaktų tyrinėjimams. Netoliese esančių Orknio salų skandinavų ir keltų kontaktų tyrimams iki šiol buvo skiriama itin daug dėmesio, tačiau į Šetlando medžiagą visiškai nebuvo atsižvelgiama, matyt, dėl to, kad ji laikyta per menka atskiram tyrimui. Visgi patyrinėjus šiame salyne randamą medžiagą galima atskleisti nemažai naujų kultūrinių Vikingų epochos aspektų.

Analizuojant skandinavų ir keltų literatūrinius šaltinius, įvairūs juose randami sutapimai ir sąsajos dažniausiai buvo netinkamai įvertinti, kadangi ieškota vienintelio šaltinio, t. y. teksto, iš kurio skandinavai ar keltai būtų perėmę vieną ar kitą motyvą. Šioje disertacijoje nagrinėjamos tarpusavyje susijusios tekstų grupės – taip

gretinant įmanoma nustatyti motyvo kilmę. Tekstų užrašymo amžius, vieta ir paplitimo arealas bei sąsajos su kitais skandinaviškais ir keltiškais tekstais rodo, kad įtaką jiems padarė ne vienas konkretus viduramžių tekstas, o pasakojimai, kurie veikiausiai buvo žodinės tradicijos dalis. Kadangi literatūriniai motyvai lengvai pereina iš vienos kultūros į kitą, tad ieškant reikšmingų sąsajų tarp skandinaviškų ir keltiškų pasakojimų būtina tirti tekstus tematikos lygmeniu.

Ankstesnių tyrimų spragos ne tik iškreipia supratimą apie dviejų kultūrų sąveiką šioje teritorijoje, bet parodo ir sisteminius trūkumus tyrinėjant skandinaviškosios ir keltiškosios kultūrų raidą apskritai. Šis keltų ir skandinavų kontaktų tyrimas papildoma bendrą dviejų visuomenių vaizdą ir padeda suprasti Vikingų epochos procesus.

Disertacijos tikslas – atskleisti Vikingų epochos keltų ir skandinavų kontaktų ypatumus aptariant istorinį ir kultūrinį kontekstą, kuriame radosi paradigminiai abiejų visuomenių pokyčiai, taip pat identifikuoti kalbinius, literatūrinius ir kultūrinius kontaktus dviejose mažesnėse salų grupėse, Meno saloje ir Šetlando salyne, – kaip tik čia buvo pagrindiniai atsparos taškai ir „kūlgrinda“ tolesniems vikingų užkariavimams.

Darbo uždaviniai:

- 1) iširti skandinaviškų runų įrašus Meno saloje ieškant paralelių tarp skandinaviškosios runų raižymo ir vietinės, keltiškosios, ogamo raižymo tradicijų;
- 2) palyginti Meno salos runų įrašus su Vikingų epochos runų įrašais Skandinavijos šalyse;
- 3) iširti dvikalbius Meno salos runų ir ogamo įrašus kaip ypatingą kultūrinį keltų ir skandinavų kontaktų fenomeną;
- 4) iširti Meno salos runas kaip visumą, t. y. jų išdėstymą, turinį, formulę bei kalbinius ypatumus;
- 5) iširti Šetlando salyno šaltinius bei ieškoti keltiškųjų literatūrinių sąsajų;
- 6) nustatyti, koku keliu Šetlando salyno tekstus pasiekė keltų literatūrinė įtaka.

Tiriamoji medžiaga

Rengiant disertaciją buvo analizuojami Meno salos skandinavų runų įrašai, t.y. išraižyti Vikingų laikotarpio objektai, ant kurių yra kokių nors įrašų skandinavų runomis ir tekstas jomis užrašytas bet kuriuo skandinavų kalbos variantu. Visi Meno salos įrašai šiame darbe yra traktuojami kaip viena grupė.

Kaip lyginamoji medžiaga disertacijoje pasitelkiami visi Vikingų epochos runų įrašai Skandinavijos šalyse. Tam tikslui buvo naudojama Visuotinė Šiaurės šalių kompiuterinė runų duomenų bazė (*Samnordisk runtextdatabas*), kurią sukūrė Švedijos nacionalinio paveldo valdybos runų tyrimų padalinys (*Runverket*). Ypatingas dėmesys buvo skirtas skandinavų runų įrašams iš kitų keltiškųjų arealų – Airijos ir Škotijos.

Disertacijoje vartojami Magnuso Olseno (Olsen 1954) sukurti Meno salos įrašų pavadinimai ir numeriai.

Ogamo įrašų rinkinį, kuriame yra ir Meno salos įrašai, sudarė Patrickas Simsas-Williamsas (Sims-Williams 2003) ir Robertas Aleksandras Stewartas Macalisteris (Macalister 1945).

Ketvirto disertacijos skyriaus tiriamoji medžiaga – vienintelis išlikęs mirusia nornų kalba užrašytas tekstas „Baladė apie Hildiną“ (*Hildinavisen*). Pirmas šią baladę 1900 m. perskaitė ir apibūdino Mariusas Hægstadas.

Originalių skandinaviškų motyvų buvo ieškoma skandinavų – norvegų, danų, farerų ir islandų – baladėse, taip pat islandų viduramžių sagose. Dažniausiai buvo pasitelkiamos sagos apie islandus, o didžiausias dėmesys buvo skiriamas ypatingai sagų grupei, vadinamai *Fornaldarsögur Norðurlanda* („Sagos apie šiaurės kraštų senovę“). Keltiškų motyvų paieškai ir tyrimui buvo naudojami įvairūs senąja airių ir vidurine velsiečių kalbomis užrašyti viduramžių šaltiniai, o ypač senosios airių sagos *Fled Bricrenn* („Brikriu puota“), *Scéla Muicce Meic Da Thó* („Pasakojimas apie Mac Da Tho kiaulę“) ir velsiečių saga *Branwen Uerch Lyr* („Branwena, Lyro duktė“).

Teorija ir metodai

Trečiame disertacijos skyriuje taikomi kai kurie kalbų kontaktų teorijos aspektai, ypač kodų maišymo sakinyje, kurį tyrinėjo Shana Poplack (1993), Urielis Weinreichas (1953) ir ypač Pieteris Muyskenas (2000). Kodų maišymo sakinyje teorija leidžia apibrėžti ir tyrinėti kalbų sąveiką kaip kalbų kontaktų rezultatą. Terminu „kodų maišymas“ apibrėžiami visi tie atvejai, kai dviejų kalbų leksika ir gramatinės ypatybės aptinkamos viename sakinyje.

Tiriant įvairius skandinavų runų įrašus taip pat taikomas lyginamasis metodas. Vienas iš svarbiausių lyginimo įrankių disertacijoje yra minėtoji išsami Visuotinė Šiaurės šalių kompiuterinė runų duomenų bazė. Šioje duomenų bazėje saugomas visų runų įrašų katalogas, kuriuo galima naudotis taikant specialiai tam tikslui sukurtą duomenų apdorojimo programą „Rundata“. Duomenų bazės leidime, kuris buvo parengtas 2008 m. gruodžio 3 d., yra 6500 įrašų. Kompiuterinė duomenų bazė suteikė galimybę atlikti lyginamąją studiją naudojantis visos Skandinavijos runakmenių medžiaga.

Runų ir ogamo ženklų išdėstymas akmenyse buvo lyginamas ir grupuojamas empiriniu būdu.

Lyginamąjį metodą, naudojamą baladės analizei ketvirtame disertacijos skyriuje, išstobulino Svendas Grundtvigas (1941–1972), o suformavo Axelis Olrikas ir

Knutas Liestølis. Daugelis ši metodą taikydavusių mokslininkų paprastai remdavosi teksto santrauka, o ne visu baladės tekstu (Kempainen 1954).

Ketvirtame skyriuje tyrinėjama baladės ir kitų literatūros žanrų santykis, baladės kilmė ir jos ryšys su kitais viduramžių tekstais, taip pat atskirų motyvų kilmė, kurie skandinaviškame kontekste atsirado dėl Vikingų epochos keltų ir skandinavų kontaktų.

Tyrimų apžvalga

Meno salos runų įrašus tyrinėjo kelios mokslininkų kartos. Daugelis šioje disertacijoje tiriamų įrašų buvo aprašyti jau XVIII a. vid. Edmundo Gibsono išleistame 1722 m. Williamo Camdeno enciklopediniame žinyne *Britannia*, tačiau XIX a. II p. prasidėjus diskusijai dėl runų įrašų, 1907 m. pasirodė vienas iš svarbiausių Philipo Kermode'o veikalų *Manx Crosses* („Meno salos kryžiai“). Tai vis dar tebėra vienas svarbiausių šaltinių, tačiau nuo to laiko gerokai pasikeitė pačių įrašų interpretavimas, be to, buvo atmetos kai kurios su jų ikonografija ir menine tradicija susijusios teorijos.

1937 m. Carlos Marstranderis paneigė, kad šie įrašai yra paveikti keltų kalbos, tačiau pastebėjo vieną keltiškos bažnytinės frazeologijos atvejį bei keltišką senosios skandinavų kalbos fonetikos modifikaciją.

1945 m. Magnusas Olsenas, diskutuodamas su Kermode'u, atkreipė dėmesį į runų įrašų žodžių tvarkos ypatybes, kurias jis priskyrė keltams, be to, į daugybę keltų vardų bei dvikalbei bendruomenei būdingą painiavą, atsirandančią pridėjus vieną ar kitą galūnę.

Meno salos runų įrašus 1983 m. tyrinėjo Rogeris I. Page'as, kuris teigia, kad beveik visi Meno salos runakmenių tyrinėjimai remiasi 1911 m. surinkta informacija. Vėliau Page'as atnaujino šio runų rinkinio tyrinėjimus, tačiau į 2006 m. kartu su Michaelu P. Barnesu parašytą veikalą *The Scandinavian Runic Inscriptions of Britain* („Skandinaviški Britanijos runų įrašai“) Meno salos įrašų neįtraukė.

Ogamų įrašų tradiciją keltų gyvenamose srityse, taip pat ir Meno saloje, tyrinėjo Damianas McManusas (Damian McManus) fundamentaliame veikale *A Guide to Ogam* („Ogamo vadovas“), kuris buvo išleistas 1997 m.

„Baladę apie Hildiną“ jau mirusia norunų kalba užrašė George'as Low 1774 m., tačiau paskelbta ji buvo tik 1879 m. knygoje *A Tour through the Islands of Orkney and Shetland (Kelionė po Orknio ir Šetlando salas)*. Didžiausia bėda ta, kad Low nemokėjo jokios skandinavų kalbos ir baladę užrašė iš klausos. Pirmasis šią baladę, galima sakyti, išnarpliojo ir aptarė Mariusas Hægstadas 1900 m. Nei pati baladė, nei baladės motyvai, nei jų kilmė ligi šiol tyrinėti nebuvo.

Ginamieji teiginiai

1. Meno salos Vikingų epochos runos turi tokių bruožų, kurie nebūdingi kitiems to paties laikotarpio Skandinavijos šalių runų įrašams, kaip antai, išskirtinis įrašo išdėstymas akmenyje, ypatinga įrašo formulė, įrašų turinys, dažnai pasitaikantys keltų vardai, didesnis moterų, kurioms buvo dedikuojami akmenys, skaičius ir nesisteminės gramatinės formos. Visi šie išskirtiniai Meno salos runakmenių bruožai atsirado dėl kontaktų su keltais ir keltiškosios kultūros įtakos.
2. Dvikalbiai runų ir ogamo akmenys aptinkami tik keltiškajame areale ir liudija tai, kad tiek keltai, tiek skandinavai buvo susipažinę su vieni kitų raižymo akmenyje tradicija.
3. Vienintelėje visoje išlikusioje Šetlando baladėje *Hildinavisen*, užrašytoje nornų kalba, esama motyvų, kurie būdingi tik keltų viduramžių literatūros šaltiniams. Kadangi šioje baladėje esantys motyvai atkartoja itin ankstyvus keltiškojo naratyvo variantus, galima teigti, kad jie buvo perduoti skandinavams Vikingų epochoje.
4. Šetlandų salyno medžiaga, *Hildinavisen*, patvirtina Gíslio Sigurðsono spėjimą, kad Vikingų amžiuje Orknio salos buvo vienas svarbiausių kanalų keltiškųjų motyvų sklaidai. Kadangi Šetlando salynas taip pat buvo šiame vikingų laivybos kelyje, ypač ankstyvi ir dar nespėję transformuotis keltiškieji motyvai atsidūrė ir Šetlando šaltiniuose.

2. SKANDINAVIŠKI RUNAKMENIAI MENO SALOJE

Vikingų epochos Meno salos runų įrašai skiriasi nuo skandinaviškųjų forma, turiniu bei kalbos ypatybėmis. Jiems įtakos turėjo keltų kultūra, kuri įkvėpė ir praturtino skandinaviškąją bei suteikė savitų bruožų runų įrašams. Meno salos runų įrašus veikė ogamo tradicija ir vietos meno kanonai. Lyginant šios salos runas su vakarų skandinavų Vikingų epochos runų įrašais, atskleidžiami unikalūs Meno runų įrašų bruožai – įrašų formulė bei išdėstymas, taip pat aptariami vadinamieji dvikalbiai runakmeniai, kur greta runų įrašo esama ogamo įrašo. Labai svarbus Meno salos runų įrašų bruožas – jų kalbinis savitumas. Viena vertus, įrašuose gausu keltiškų vardų, antra vertus, akivaizdu, jog senosios skandinavų kalbos gramatinės formos neatitinka skandinaviškųjų to paties laikotarpio formų. Taigi, galima tvirtinti, jog Meno saloje gyvavo unikali runų įrašų tradicija, kuri formavosi veikiamą dviejų labai gyvybingų kultūrų – keltiškosios ir skandinaviškosios.

Runų rinkinys

Nedidelėje Meno saloje gausu runakmenių, kurių įrašai skiriasi nuo kitų rinkinio įrašų (rinkinį sudaro visi runų įrašai, suteikiantys minimalią tekstinę informaciją). Tokių Vikingų amžiaus runakmenių yra apie trisdešimt. Lyginant su vikingų įrašų kiekiu kitur, toks jų skaičius yra išpūdingas. Išsamūs Birgit Sawyer (Birgit Sawyer) atlikti visų Skandinavijoje rastų runakmenių tyrinėjimai rodo, kad, pavyzdžiui, Norvegijoje yra tik penkiasdešimt vienas Vikingų epochos runakmenis (Sawyer 2000, p. 118). Vien šis faktas leidžia daryti prielaidą, kad Meno saloje vykusio politinė bei socialinė raida buvo ypatinga. Norvegų vikingai, kolonizavę salą maždaug IX a. ir apsigyvenę šalia vietinių, atplukdė į Meno salą ir runų raižybos tradiciją. Vyrauja nuomonė, kad Meno salos runakmenių gausą lėmė dviejų gyvybingų tradicijų – skandinaviškosios ir keltiškosios – susidūrimas (Page 1962, p. 227).

Sawyer atlikti Skandinavijos runakmenių tyrimai yra puiki *comparanda* medžiaga Meno salos įrašų analizei. Turime galimybę apžvelgti Meno saloje esančius runų įrašus beveik visų skandinavų Vikingų epochos runų įrašų fone bei įvardyti pagrindinius jų ypatumus ir skirtumus nuo kitų runakmenių.

Tyrimą apsunkina tai, kad atskirų paminklų tiksliai datuoti neįmanoma: mažiau nei 2 proc. visų Skandinavijos runų įrašų gali būti datuojami, ir tai tik apytiksliai. Olsenas teigia, kad 29 Meno salos runakmeniai yra Vikingų laikotarpio, kitus 2 runakmenius – Maughold I ir Maughold II – jis priskiria XII a. pabaigai (Olsen 1954, p. 153).

Aplinka

Meno salos kultūrinį identitetą lėmė du veiksniai. Pirmas jų – vietos gyventojai kalbėjo keltų kalba. Menksiečių kalba *manxas* yra viena iš trijų goidelų kalbų (kitos dvi – škotų gėlų ir airių). Ji yra tiesioginė senosios airių kalbos palikuonė. Vikingų laikotarpio salos aristokratija kalbėjo keltų kalba ir rėmė vietinę bardų tradiciją. Vienas iš įrodymų yra XII a. senąja airių kalba parašyta poema „Pagyrimas Raghnullui, Meno salos karaliui“ (Ó Cuív 1957, p. 283–301). Antra vertus, vikingams Meno sala buvo ypač svarbi, nes tai patogivietis sustoti keliaujant į pietus pro Hebridų salas į Airijos jūros baseiną. Vikingų užpuolimai Airijos jūroje prasidėjo dar VIII a. Būdami patyrę ir praktiški jūreiviai, jie žinojo išsilaipinimo vietas visoje salos pakrantėje. Tad senoji Meno salos skandinavų kalba patyrė įvairių permainų dėl neįprastos įvairiakalbės aplinkos – vietos gyventojų kaimynai buvo „vietiniai“ ir „nevietiniai“ vikingai (Dublino miestiečiai, išvaryti iš miesto po to, kai 903 m. jį užėmė airiai), – kur varžėsi krikščionybė ir pagonybė. Savo ruožtu atėjūnams didelį išpūdį padarė aukšto lygio rašytinė Meno salos vienuolynų kultūra.

Keltų kilmės Meno salos gyventojai iki vikingų įsiveržimo jau kelis amžius buvo krikščionys. Meno saloje nėra nė vieno pagoniško moters kapo, o dauguma moteriškų vardų runų įrašuose yra keltiški. Tikėtina, kad čia atvykę skandinavai vedavo vietos moteris, todėl nenuostabu, kad krikščionybė saloje atkurta jau X a. II p.

Ogamo įrašai

Ogamo raidyno, kuris buvo sukurtas vakarų Airijoje, privalumas yra tas, kad prireikus trumpo įrašo, pvz., ženklinant kapą ant memorialinio akmens, simbolius lengva įrėžti akmenyje. Šis rašymo būdas per Airijos jūrą išplito į pietvakarių Škotiją ir Velsą, o paskui ir į Meno salą. Ogamas (vėlesnė rašyba – *ogham*) yra raštas, kur raidės žymi skirtingas kiekis brūkšnių ir įrantų, režiamų skersai pagrindinės linijos – natūralaus akmens krašto, briaunos.

Ortodoksinis ogamas užfiksuotas seniausiuose V–VII a. įrašuose, jis skiriasi nuo vadinamojo scholastinio vėlesniųjų rankraščių ogamo. Robertas Macalisteris studijoje *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum* („Keltų salų įrašų sąvadas“) teigia, jog žinomi 369 įrašai ogamu (Macalister 1945–1949, p. 37). Dauguma jų – Airijoje, tačiau nemažai yra ir kitur: Devone ir Kornvalyje (7), Velse (4) ir Meno saloje (5) (McManus 2004, p.4).

Ogamo ir runakmenių panašumai

Kaip ir runakmenius, ogamo akmenis užsakydavo įtakingos šeimos. Vienas iš požymių, kad runakmeniai buvo skirti pagerbti aukštą padėtį visuomenėje užimančius asmenis, yra titulai ir garbės epitetai. Ir runakmeniai, ir ogamo akmenys viešai rodo aukštą juose minimų žmonių visuomeninę padėtį.

Tiek runų, tiek ogamo tradicijoms būdinga memorialinė akmenų funkcija. Airių sagose nuolat pasikartoja formulė, liudijanti apie tai, kad buvo iškastas kapas, galvūgalio akmuo įtvirtintas žemėje, o mirusiojo vardas užrašytas ogamu. Senąja airių kalba parašytuose teisnyuose pripažįstama, jog tokie įrašai yra tarsi žemės paveldėjimą patvirtinantys dokumentai, nes šie akmenys ne tik žymėdavo kapavietę, bet, kaip ir runakmeniai, buvo ir protėvių valdytos teritorijos riboženklis.

Tiek ogamo, tiek runų įrašams būdinga tam tikra formulė. Runų įrašuose minimas ir užsakovas, ir asmuo, kuriam įrašas skirtas. Ogamo įrašuose registruojamas tik minimo asmens vardas.

Tiek dauguma runų įrašų, tiek ogamo įrašai laikomi krikščioniškais. Kryžiai ant ogamo akmenų anksčiau buvo mokslininkų traktuojami kaip krikščioniškojo

vandalizmo aktas, tačiau dabar manoma, kad ogamo įrašų kalba atspindi krikščionybės įsigalėjimo laikotarpio raidą.

Dar vienas runų ir ogamo įrašų bendrumas yra tas, kad abu raidynus buvo ypač patogų raižyti akmenyje.

Meno saloje ogamo akmenų yra tik penki (pagal Simso-Williamso numeraciją 500–504; 2003, p. 2, 377).

Dvikalbiai runų ir ogamo įrašai

Esama ne vieno atvejo, kai akmenyje žymios tiek keltų, tiek skandinavų tradicijos. Dvikalbių įrašų yra ne tik Meno saloje, bet ir Airijoje. Marstranderis mano, kad Kilalu rastas ogamo įrašas yra XI amžiaus. Jeigu ogamo įrašas interpretuojamas teisingai, nelieka abejonių, kad kad runų ir ogamo įrašai buvo daryti vienu metu, o tai dar kartą įrodo abiejų tradicijų gyvavimą Vikingų epochoje.

Ant akmens, kurį Meno saloje rado Kirkas Maugholdas, šalia penkiolikos runų raidyno yra ir ne visas ogamo raidynas. Paprotys raižyti raidynus ant akmenų veikiausiai mokymo tikslais yra gerai žinomas runų tradicijoje. Įdomu, kad šie unikalūs ogamo raidyno pavyzdžiai aptinkami kartu su skandinaviškais runų įrašais. Kitas pavyzdys iš Menos salos – identifiukuota Kirko Michaelo plokštė, dekoruota kryžiumi su skulptūromis iš abiejų pusių. Po juo nuo apačios iki viršaus įrėžtas visas ogamo raidynas. Kitoje plokštės pusėje yra du runų įrašai, o šalia jų – dar vienas ogamo įrašas, deja, nebeįskaitomas.

Kad ir kaip būtų, visi ogamo įrašai siejami su vikingų įsiveržimu tiek į Meno salą, tiek į Airiją. Pavyzdžiai rodo, kad kultūroms maišantis abi raižymo akmenyje tradicijos artimai sąveikavo. Dėl to atsirado unikalūs kultūros paminklai – dvikalbiai ogamo ir runų akmenys.

Įrašų išdėstymas

Svarbus Meno salos runakmenių bruožas yra tas, kad išdėstymo požiūriu jie beveik vienodi, kitaip nei runų įrašai Vakarų Skandinavijoje. Keltų paprotį statyti ornamentuotus kryžius ant kapų X a. perėmė vikingai, tačiau ją tęsė skandinaviškąją tradiciją išmanantys skulptoriai. Sunku pasakyti, kada Meno saloje buvo iškalti pirmieji kryžiai skandinavų iniciatyva. Sunku identifikuoti kokią nors skandinavišką skulptūrą, sukurtą anksčiau nei X a. Gyvuojanti ogamo tradicija Meno saloje veikiausiai yra viena iš priežasčių, dėl kurios šioje teritorijoje runos buvo taip greitai pripažintos ir perimtos.

90 proc. skandinaviškų runų įrašų išdėstymas yra žinomas: eilės arba juostos, tipiškos Norvegijoje, Danijoje ir Pietų Švedijoje. Apžvelgus turimą medžiagą, tampa aišku, kad Meno runų įrašai atitinka vakarų skandinavų modelį, t. y. norvegišką ir danišką, – jie raižomi eilėmis arba juostomis.

Page'as pastebėjo, kad šešiolika Meno salos runakmenių tekstų yra išrėžti akmens plokštės siaurajame šone. Taigi egzistuoja toks modelis, kai įrašas eina iš apačios į viršų (daug rečiau žemyn) vienu akmens šonu. Įvardijęs šį modelį Page'as tvirtina, kad jis aptinkamas Skandinavijoje, tačiau pripažįsta, kad Danijoje tokių įrašų beveik nepasitaiko. Meno salos modelis yra įprastas Norvegijoje, vakarinėje Vakarų Agderio ir Rugalando provincijoje bei rytinėse šalies vidurio Olnado ir Biuskeriudo provincijose.

Kyla klausimas, ar Vakarų Norvegijos runakmenių įrašai yra vienintelis dalykas, kuris darė įtaką Meno salos runų įrašų dizainui? Galbūt yra ir kitų veiksnių, kaip antai, ogamo įrašai.

Norvegiškų runų įrašų išdėstymas akmenyje

Apžvelgta apie trisdešimt Norvegijos Vikingų laikotarpio runakmenių. Jie buvo suskirstyti į penkis tipus pagal tai, kaip įrašas išdėstytas ant akmens. Tyrimui buvo aktualūs tik pirmas ir penktas tipai, nes antrojo, trečiojo ir ketvirtojo Meno saloje yra tik pavieniai atvejai.

Pirmas tipas pasižymi tuo, kad runakmenio išorinė pusė išmarginta ne runomis, o kitokiais ornamentais, runų įrašas, trūkstant vietos priekyje, atsiduria ant siaurojo runakmenio šono. Vienas iš ryškiausių tokio išdėstymo pavyzdžių yra Dynna runakmenis, esantis Oplane, Norvegijoje, datuojamas maždaug 1040–1050 m.

Penktas tipas yra pats svarbiausias tyrimui, nes šio tipo runų įrašai visada išsidėstę runakmenio išorinės pusės krašte, o jei tam trūksta vietos, įrašas tęsiamas ant siaurojo akmens šono, kaip ir Meno salos akmenyse. Vienas tokių pavyzdžių galėtų būti Oddernesio runakmenis iš Vakarų Agderio, datuojamas maždaug 1040–1050 m.

Kyla klausimas, kodėl Norvegijos runų raižytojai Meno runų įrašams pasirinko būtent tokį išdėstymą. Tokį pasirinkimą galima paaiškinti ogamo įtaka runakmeniams. Juk ogamo akmenų įrašai visuomet yra prie akmens briaunos, nes natūralus akmens kraštas laikomas linija, ant kurios skersai įrėžiami rašmenys. Galima palyginti Meno saloje rasto ogamo akmenį ir vadinamąjį Gautro kryžių, rastą Kirko Michaelo vietovėje, kurio numeris yra Kirk Michael 101. Abiem atvejais įrašas yra akmens pakraštyje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad daugumos Meno runakmenių išdėstymas atitinka norvegiškus pirmą ir penktą tipus. Būtent toks modelis veikiausiai buvo pasirinktas dėl ogamo akmenų tradicijos.

Formulė

Tiek ogamo, tiek runų įrašams būdingos formulės. Meno saloje vartojama runų formulė yra unikali. Pati formulės konstrukcija nedaug skiriasi nuo bendrosios skandinavų formulės, tačiau egzistuoja vienas esminis skirtumas. Ten, kur skandinaviškuose pavyzdžiuose kalbama apie akmens statymą, Meno runų įrašuose beveik visada minimas kryžius. Vietoj tradicinės skandinaviškos formulės *X raisti stein eftir Y* (X pastatė akmenį Y [garbei]) vartojama *X raisti krus eftir Y* (X pastatė kryžių Y [garbei]). Net jeigu runakmeniai Skandinavijoje yra kryžiaus formos arba gausiai dekoruoti kryžiais, runų įrašų formulėje vis tiek vartojamas žodis *steinn*, t. y. „akmuo“. Žodis *krus* norvegų epigrafijoje yra vėlyvas ir gana retas reiškiny. Taigi Meno salos runų formulė yra unikali ir veikiausiai susijusi su keltų tradicija. Ji greičiausiai liudija dviejų kultūrų–vietinės keltų ir skandinavų – susiliejamą, nes keltų tradicijoje akmeniniai kryžiai buvo statomi nuo seno.

Ištyrus Meno salos runakmenius, išaiškėjo, kad tik trijuose pasitaiko kitokia formulė. Akivaizdu, kad žodis *krus* vartojamas ir kituose runų įrašuose, tačiau kitokiame kontekste. Kompiuterinėje visos Skandinavijos runų bazėje aptikti dvidešimt devyni runų įrašai su žodžiu *krus*, daugiausia jų – iš Meno salos. Tyrimas parodė, kad žodis *krus* dvidešimt keturių runų įrašuose pasikartoja dvidešimt penkis kartus, jo variantas *kros* – tris kartus trijuose įrašuose, dar vienas variantas *kors* – du kartus dviejuose įrašuose.

Tačiau už Meno salos ribų žodis *krus* vartojamas kitaip, išskyrus vieną atvejį Norvegijoje. Žodis *krus* dažnas įrašo pabaigoje, vietoj *AMEN*. Jo paskirtis – įterpti įrašą į krikščionišką kontekstą. Kitas žodžio *krus* vartojimo runų įrašuose modelis – lotyniškose maldose. Tokie įrašai vėlyvi ir randami ant įvairių daiktų (varpų, kryžių, krikštų ir t.t.), todėl šiam tyrimui neaktualūs. Vienintelis aktualus pavyzdys, kai žodžio *krus* vartojimas atitinka Meno salos formulę, yra Norvegijoje – X a. Svanoy įrašas.

Galima teigti, kad ši tradicija į Norvegiją buvo atnešta iš Meno salos arba kitų keltų teritorijų, o ne priešingai, nes tokio pobūdžio runų formulė Norvegijoje itin reta. Teigtina, jog Meno salos įrašams būdinga formulė susiformavo būtent šioje saloje. Tai patvirtina Sawyer hipotezę, kad runakmeniai buvo krizės simptomas, atsakas į socialinius ir ekonominius pokyčius, kuriems įtaką darė X ir XI a. religinė ir politinė plėtra. Įrašai buvo vieši ir pastovūs senų ir naujų teisių į žemę, titulą bei valdžią pareiškimai.

Kalbiniai įrašų ypatumai

Meno salos runų įrašuose pasitaiko daugybė keltiškų vardų ir jie minimi pramaišiu su skandinaviškaisiais. Kirk Michael III įrašė minima šeima, kurioje visi vardai keltiški, o dukra ištekėjusi už *Aðísl* (skandinaviškas vardas). Tokie įvairios kilmės vardai runų įrašuose rodo labai glaudų ryšį tarp dviejų tautų.

Daugelis Meno runų įrašų parašyti nepriekaištinga senąja skandinavų kalba, tačiau yra tokių, kurių gramatika neatitinka senosios skandinavų kalbos standarto. Dviejuose Kirk Michael III runų įrašuose gausu keltiškų vardų:

1.

**mal:lymkun:raisti:krus:þena:efter:mal:mury:fustra:sine:totortufkals:kona:is:apísl
:ati+**

2. **[b]etra :es:laifa:fustra:kuþan:þan:son:ilan+**

1. *mallymkunreisti kross þenna eptir malmury fóstira sín, dóttir Dufgals, kona er Aðísl átti.*

2. *Betra es leifa fóstira góðan en son illan.*

1. Mallymkun [moteris?] pastatė šį kryžių Malmury [vyras?] [garbei], duktė [objektas] Dufgalo, žmona [subjektas], kurią Aðísl vedė.

2. Geriau palikti gerą įsūnį nei blogą sūnų.

Visi šiame įrašė esantys vardai neįprasti. Ligi šiol neatsakyta į klausimą, kokios giminės yra *Mallymkun*. Manoma, kad antrasis šio vardo elementas yra keltiško vardo *Lomchu* kilmininko linksnis *Lomchon*. *Malmury* yra keltiškas vardas (senąja airių kalba – *Máel Muire*), tačiau ligi galo neaišku, ar minimas asmuo vyras, ar moteris. *Dufgal* – taip pat labai įdomus, nes susideda iš dviejų bendrinių žodžių *dub* – „juodas“ ir *gall* – „užsienietis“. Šis žodis airių šaltiniuose dažniausiai reiškia „vikingą“. Taigi vardas būtų verčiamas kaip „juodasis vikingas“. *Aðísl* yra neabejotinai skandinaviškas vardas, tačiau nepaprastai retas ir neįprastas Norvegijoje, pasitaikantis Uplande (Švedijoje) ir Danijoje.

Nors pavieniai žodžiai aiškūs, patį įrašą interpretuoti labai sunku dėl jo gramatikos ypatybių. Kai kurie mokslininkai mano, jog *Malmury* yra moteriškosios giminės ir verčia jį kaip „Marijos tarnas“, tačiau teisingas atitikmuo turėtų būti „atsidavęs Marijai“. Toks kreipinys į moterį Airijoje pradėtas vartoti gana vėlai, todėl šis vardas runų įrašė turėtų būti vyriškosios giminės.

Frazę *fustra: sine* sudaro silpnas vyriškosios giminės netiesioginio linksnio daiktavardis *fōstri* ir moteriškosios giminės savybinio įvardžio *sinn* naudininko linksnio forma *sinne*. Galima teigti, jog skandinavų kalbos gramatika nesistemiška. Veikiausiai tai pavyzdys, kaip dvikalbėje visuomenėje keičiasi gyventojų mažumos gramatika. Antrasis runų įrašas ant šio akmens lengvai skaitomas, jo gramatika sistemiška – mat šis įrašas primena patarlę, tad kalba sustabarėjusi ir nepakitusi. Jeigu *Malmury* manome esant vyriškosios giminės, antrasis ant to paties akmens esantis runų įrašas puikiai dera prie jo, nes jame kalbama apie vyriškos lyties asmenį. Kad ir kokios lyties būtų *fōstri* (įsūnis), savybinio įvardžio forma *sinne* yra moteriškosios giminės naudininko linksnio.

Antroji įrašo dalis dar sudėtingesnė. Frazėje *totor tufkals kona is aþisl ati*, žodis *totor* (dukra) vietoj vardininko yra galininko linksnio, o žodis *kona* (žmona) – vardininko, kaip ir turėtų būti. Jeigu pirmoje įrašo dalyje kalbama apie įsūnį, tuomet visa ši frazė yra *Malymkun* pažymynys. Vadinasi, įrašą reikėtų versti taip: *Malymkun [moteris?], Dufgalo duktė, žmona, kurią Aðisl vedė, pastatė šį kryžių Malmury [vyras?], savo įsūniui. Geriau palikti gerą įsūnį nei blogą sūnų.*

Tačiau ir šiuo atveju neišvengiama nesisteminės vartosenos, nes neįmanoma paaiškinti, kodėl *totor* yra galininko linksnio. Kad ir kaip šį įrašą interpretuotume, jo gramatika skiriasi nuo įsigalėjusių skandinavų gramatikos formų, nors runų įrašai Norvegijoje ir Danijoje šiuo atžvilgiu yra labai sistemiški. Maughold II įrašė minimi trys keltų šventieji – Malachis, Patrikas ir Adamnanas. Pasak Sawyer, į skandinavų ir kitus šventuosius skandinavų runakmenuose nėra kreipiamasi, išskyrus Kristų; juose pasitaiko tik Marija ir apaštalai. Tokia keltų šventųjų kulto apraiška yra visiškai unikali Skandinavijos runų įrašų kontekste, tačiau dėl dviejų kultūrų kontaktų akivaizdu, kad vikingai pamažu perėmė vietos kultūros detales ir netgi šventųjų kultą, kurį jie ėmė propaguoti runų įrašuose.

3. KELTŲ LITERATŪRINĖS TRADICIJOS ATSPINDŽIAI ŠETLANDO „BALADĖJE APIE HILDINĄ“

Nornų kalba užrašyta baladė *Hildinavisen* („Baladė apie Hildiną“) yra unikalus beveik netyrinėtas literatūrinis šaltinis. Tai vienintelis ilgas ir rišlus išlikęs tekstas nornų kalba, o jo užrašymo istorija taip pat visiškai unikali. Skandinavų (vėliau pavadintą *norn*) kalbą į Šetlando salą atnešė norvegų vikingai, kurie ją kolonizavo dar VIII a.

Vikingų epochos Šiaurės Atlanto salos buvo itin gyvybinga vieta. Vikingai pirmiausia apsigyveno būtent Šetlande ir Orknyje, nes šios arčiausiai Norvegijos esančios salos tapo svarbiu atspirties tašku tolimesnėms kelionėms į pietus ir į vakarus. Dėl atvykusių vikingų ir vietos gyventojų santykių pobūdžio ligi šiol karštai ginčijamasi. Manoma, kad atvykus skandinavams šiaurinės Atlanto vandenyno salos jau buvo apleistos, o iki vikingų saloje gyvenę vietiniai – išnaikinti, išvaryti arba asimiliuoti.

Tačiau įrodyti, kad būtent Orknis ir Šetlandas buvo negyvenami, išties nelengva. Neseni archeologiniai tyrinėjimai atskleidė, kad vietos gyventojai ir vikingai yra gyvenę kartu. Aišku viena – vietos gyventojų kalba greitai išnyko, o vietoj jos įsivyravo IX a. Vakarų Norvegijos dialektais pagrįsta skandinavų kalba.

Galima sakyti, kad tokia unikali daugiakultūrinė situacija tapo daugiakultūrinių darinių priežastimi, o unikali Šetlando visuomenė pasinaudojo jais *en pointe* sukurti gyvenimo matricai. Tokia kūryba yra dviejų skirtingų kultūrų susiliejimo išdava – šalutinis sąveikos tarp kolonizatorių ir vietinių produktas.

Skandinavų kalba Orknyje ir Šetlande buvo pavadinta *norn*. Tai žodžio *norræna* (senąja skandinavų – *norðrænn*, reiškiančio „iš šiaurės“) trumpinys. Terminas *norn* imtas vartoti XIII a. norint atskirti vakarų ir rytų skandinavų kalbos atmainas. *Norn* nebuvo tarmė, nes vartojantieji šią kalbą sudarė atskirą kalbinę bendruomenę, kaip ir vartojantieji farerų kalbą.

Rašytinių šaltinių *nornų* kalba išliko vos keletas: tai XI a. runų įrašai, keli seni diplomai – seniausias jų parašytas senąja skandinavų kalba ir datuojamas 1299 metais, – bei keli diplomai senąja danų kalba. Dar vienas rišlus tekstas yra Jameso Wallace'o užrašytas orknietiškas maldos „Tėve mūsų“ variantas (šaltinis nežinomas), kuris buvo išspausdintas 1700 m. knygoje *An Account of the Islands of Orkney (Pasakojimas apie Orknio salas)*. Bene pačius įdomiausius literatūrinius šaltinius užregistravo George'as Low – ne kalbininkas, o gamtininkas mėgėjas, kilęs iš Edzelio Anguse, bet gyvenęs Orknyje. Jis užrašė vienos Šetlando salos, Fulos, *nornų* kalbos pavyzdžių, kai lankėsi ten 1774 m. nuo birželio 19 d. iki rugpjūčio pabaigos. Šiuos pavyzdžius jis įtraukė į minėtąją knygą *A Tour through the Islands of Orkney and Shetland*, kuri pirmą kartą buvo išspausdinta 1879 m. Low užrašė šetlandišką „Tėve mūsų“ variantą (šaltinis nežinomas) ir 30 angliškų žodžių sarašą su vertimu į *nornų* kalbą; manoma, tuos žodžius pateikė skirtingi informantai. Tačiau pats svarbiausias Low užrašytas dalykas yra 35 strofų baladė, kurią jam padiktavo senas vyras, Williamas Henry, valstietis iš Gutormo, Fulos salos. Ši baladė, kuri iki to laiko buvo visiškai nežinoma, dabar populiariai vadinama *Foulavisen* – „Fulos baladė“ arba pagrindinės herojės vardu *Hildinavisen* – „Hildinos baladė“, arba „Baladė apie Hildiną“. Manoma, kad baladės kalba yra daug senesnė, gali būti datuojama XVII a. 7-uoju dešimtmečiu (Flom 1937, p. 127). Manau, kad ji gali būti dar senesnė dėl poetinės baladės formos, kuri paprastai konservuoja tiek kalbą, tiek turinį. Kita medžiaga *nornų* kalba yra to laikotarpio, kai kalba jau buvo išnykusi. Šią medžiagą surinko Jakobas Jakobsenas, jo išleistame žodyne yra apie 10 000 žodžių.

„Baladė apie Hildiną“

Nors baladė užrašyta Fulos saloje, dar nereiškia, kad ji buvo ten sukurta. Reikia prisiminti, kad per Šetlando salose 1700, 1720, 1740, 1760 ir 1769 m. siautusias maro epidemijas daugelis gyventojų pasitraukė iš pagrindinės salos į pakraščius, ypač į šiauriau esančias salas ir galėjo šią baladę atsinešti kartu su savimi.

Kaip minėjau, „Baladė apie Hildiną“ padainavo valstietis Williamas Henry iš Guttormo. Apie tą valstietį Low rašo 1776 m. laiške: „Jis nemokėjo nei skaityti, nei rašyti, tačiau turėjo geriausią atmintį, apie kokią kada esu girdėjęs.“ Savo knygoje Low teigia, kad „ši daina yra labiausiai išbaigta, kokią tik galėjau rasti [...] Reikia pažymėti, kad daugelis fragmentų, kuriuos jie [šetlandiečiai] išlaikė, yra istorinės baladės, nes tokio tipo poezija godžiau praryjama ir kruopščiau saugoma atmintyje nei kuri kita. [...] jis kalbėjo apie nornų kalba senų žmonių kartojamus ir atliekamus tris poezijos tipus: baladę, *vysie* arba *vyse* (daina, giesmė), dabar paprastai dainuojamą šokėjams, ir paprastą dainą. Iš jo kalbos supratau, kad pirmasis tipas buvo čia labiausiai vertinamas dėl turinio ir paprastai atliekamas žiemą prie židinio [...]“ (Low 1774, p. 107). Low rašo, kad Williamas Henry kartodamas dainavo [baladę] visą dieną. Taigi baladę galima pavadinti transformuotu ankstesnės epinės tradicijos tęsiniu.

Tiesa, nagrinėti šią baladę yra gana keblu. Jau minėta, kad tekstas užrašytas labai vėlai, tačiau bent jau galime būti tikri, kad dar nornų kalbai esant gyvai. Tai nurodo ne tik Low, bet ir kiti šaltiniai. Tai vienintelė visa baladė nornų kalba (nėra išlikę kitų baladžių nei iš Orknio, nei iš Šetlando), be to, ji buvo perduota žodžiu, ne raštu, o Low užrašė tai, ką išgirdo naudodamasis anglų ir tam tikrais atvejais prancūzų kalbos ortografija.

Pats įdomiausias šios baladės užrašymo momentas yra tas, kad Low nemokėjo skandinavų kalbos, taigi jis visiškai nesuprato, ką rašo. Jis teigia, kad neatsako už baladės ortografiją. Tačiau gali būti, kad tokio tipo užrašymas neblogai atspindi nornų kalbos tarimą, o poetinė baladės kalba garantuoja jos ilgaamžiškumą nepakitusia forma. Be to, baladė buvo dainuojama, o tai dar vienas veiksnys, padedantis išsaugoti tiek jos pradinę formą, tiek turinį. Galima daryti prielaidą, kad tokio tipo konservavimas užtikrina, jog baladės kalba yra gana archajiška, o turinys beveik nepakitęs.

Kiti šaltiniai skandinavų kalbomis

Skandinaviškuose šaltiniuose egzistuoja plati tradicija, susijusi su dviejų pagrindinių Šetlando baladės herojų, *Hiluge* ir *Hildina*, vardais. Pirmiausia, tai *Illuga saga Griðarfóstra* („Ilugio, Gridos augintinio saga“), priskiriama vadinamosioms *Fornaldarsögur Norðurlanda* (sagos apie šiaurės kraštų senovę). Tačiau *Illuga saga Griðarfóstra* nėra išlikusi nė vienoje viduramžių *Fornaldarsögur* rinktinėje. Seniausias šios sagos rankraštis yra AM 123 8vo, kuris, nors ir pergamentinis, bet ne senesnis nei 1600 m. Manoma, kad ši saga yra maždaug XIII amžiaus.

Antra, yra nemažai baladžių, kuriose figūruoja vardai, labai panašūs į minimuosius „Baldėje apie Hildiną“. Du baladės variantai (A ir B), užrašyti Farerų salose, vadinasi *Kappin Illugi* („Karžygys Ilugi“). Viena veikėjų vardu *Hilda* (variante A) arba *Hildur* (variante B), dar yra tėvas ir siaubinga įmotė. Abu šiuos farerų baladės variantus paskelbė Venceslaus Ulricus Hammershaimbas knygoje *Færøiske kvæder* (*Farerų baladės*). Panaši baladė aptikta ir Norvegijoje, kur ji vadinasi *Kappen Illhugin* („Karžygys Ilhugin“). Ją leidinyje *Norske Folkeviser* (*Norvegų liaudies dainos*) paskelbė Magnusas Brostrupas Landstadas. Daniijoje panaši baladė vadinasi *Herr Hylleland henter sin jomfru* („Ponas Hylelandas susigražina savo nuotaką“), ji paskelbta Svendo Grundtvigo knygoje *Danmarks gamle Folkeviser* (*Senosios danų liaudies dainos*). Pagrindinis herojus vadinamas ne *Illugi*, o *Hylleland*.

Kaip matome, Daniijoje, Norvegijoje, Fareruose ir Šetlande yra užrašytos baladės, o Islandijoje saga, kurių abu pagrindiniai veikėjai turi panašius į šetlandiškoje baladėje minimus vardus. Tai ne atsitiktinis dalykas. Tačiau didžiausia problema yra būtent šetlandiškoji baladė, kuri savo turiniu skiriasi nuo minėtųjų skandinaviškų baladžių ir islandų sagos.

Labai įdomu, kad „Baladė apie Hildiną“ turi visiškai kitokių bruožų ir pasakoja kitokią istoriją, – su keltišku meilės trikampiu, į kurį įsiterpia naujas herojus, t. y. *Jarlin d’Orkneyar* (Orknio jarlas). Kita vertus, užuot buvęs teigiamas, kaip kitose skandinavų baladėse, *Hiluge* yra neigiamas herojus. Vardo *Hiluge* etimologija rodo, kad nuo pat pradžių herojus turėjo būti neigiamas, nes vardą sudaro du bendriniai žodžiai – senosios skandinavų *illr* „piktas“ ir *hugr* „protas“. Tai leidžia suprasti, kad *Hiluge* veikiausiai buvo neigiamas personažas arba vaidininkas, panašus į *Bricriu* ir *Efnisien* viduramžių keltų literatūroje.

Baladžių klasifikacija

Praktiniame standartinių skandinavų baladžių leidimų vadove *Ancilla* yra visų skandinavų baladžių rodyklė. Minėtosios skandinavų baladės visos be išimties priskiriamos E tipui, t. y. herojinėms baladėms. Tai antra pagal dydį grupė, kurią

daugiausia sudaro vakarų skandinavų medžiaga, t. y. daugiausia norvegų ir farerų baladės, nors įeina ir keletas veikiausiai islandiškos kilmės. Šio tipo baladės yra panašaus stiliaus kaip ir vėlyvosios islandų sagos, vadinamosios *Fornaldarsögur* (sagos apie šiaurės kraštų senovę), kur aprašomi romantiški arba fantastiški nuotyčiai. Sagos su baladėmis sieja bendras polinkis viską drastiškai perdėti; iš tiesų, daugelis šių baladžių yra kilusios iš prozinių sagų. Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad E grupė turi du pogrupius: pirmame pogrupyje yra baladės, kuriose aprašomos kovos tarp žmonių (*kämpavisor* – karžygių baladės siaurąja prasme), o antrame – kovos tarp žmonių ir pabaisų arba milžinų (*trollvisor* – trolių baladės).

Kai kurių E tipo baladžių vietą nulėmė vakarų skandinavų kilmė. Anksčiau minėtoji daniška baladė *Herr Hylleland henter sin jomfru* taip pat priklauso E tipui ir priskiriama prie siužetų tipo „išgelbstima milžino pagrobta moteris“ (E 140–148), jos numeris E 140, kaip ir anksčiau minėtų fareriškųjų ir norvegiškųjų (Nolsø, 1978, 258). Ši E 140 baladė *Herr Hylleland henter sin jomfru* turi ir papildomą anotaciją – „vyras, norėdamas princesę vesti, išgelbsti ją nuo milžino“. Visos minėtosios baladės prasideda taip pat. Karaliaus dukrą pagrobia milžinė. Karalius pasižada atiduoti dukterį tam, kuris ją sugrąžins. Pasisliūlo Hylelandas. Jis eina į kalnus, kur gyvena milžinė. Ši sako, kad jis galės praleisti vieną naktį su princese, bet ryte neteksiąs galvos. Hylelandas miega su princese, o ryte milžinė ateina jo nužudyti.

Daniškajame baladės variante Hylelandas naudojami runų magija, kad milžinė persigalvotų, paleistų princesę ir išleistų juodu gausiai apdovanojusi. Norvegiškajame variante Hylelandas nužudo milžinę ir visus jos giminaičius. O fareriškajame variante princesė ir Hylelandas padaro medinę lėlę, kurią milžinė mėgina nužudyti vietoj Hylelando. Jis juokiasi, kad milžinė taip suklydo, ir ši pasitraukia, o paskui išleidžia juodu gausiai apdovanojusi. Pamatę juos grįžtant karaliaus žmonės nori užpulti milžinę, bet Hylelandas ją apgina. Norvegų, danų ir farerų baladės variantai baigiasi vienodai – Hylelandas ir princesė susituokia.

„Baladė apie Hildiną“, nors ir labai skiriasi nuo kitų skandinavų baladžių, kuriose minimi tie patys vardai, taip pat priskiriama E tipui, bet šios baladės priskiriamos „kraujo keršto“ (E 92–99) pogrupiui.

Perskaičius visas šio pogrupio balades, paaiškėjo, kad „Baladė apie Hildiną“ yra visiškai unikali. Tai vienintelė baladė grupėje, kur moteris pati imasi keršyti. Kitose šios grupės baladėse kerštas yra sūnaus arba tėvo reikalas (Nolsø 1978, p. 239–241). Šetlando baladėje keršto griebiasi pati Hildina, kuri sudegina *Hiluge* už jo piktus darbus. Deginimo elementas yra labai populiarus ir dažnai aptinkamas įvairiose baladėse, pavyzdžiui *Grimmars kvæði* („Grimaro baladė“) ir *Snæúlv's ríma* („Snaiulvo baladė“), kur karaliai taip nugirdomi, kad užmiega, o tada namas padegamas, ir karalius su visa palyda žūsta. „Baladė apie Hildiną“ yra vienintelė, kurioje gėrimą paduoda ne vyras, o moteris – Hildina.

Keltų įtaka

Keltiški „Baladės apie Hildiną“ motyvai yra ne vieninteliai skandinavų viduramžių literatūroje. Jų apstu skandinavų baladėse ir pasakose. Yra nemažai baladžių, kuriose minimas *álog* (užkeikimas, verčiantis kažką atlikti). Manoma, kad šis motyvas yra keltiškos kilmės (sen. airių k. *geis* – „užkeikimas“).

Svendas Grundtvigas ir Sophusas Bugge pademonstravo ryškius panašumus tarp įvairių viduramžių tekstų, kaip antai, danų ir švedų baladžių, islandiškos *Hjálmþérs saga* („Hjalntero saga“) ir velsietiškos istorijos *Culhwch and Olwen* („Kilhukas ir Olven“) (Sveinsson 1940, p. 231). Motyvų įsiskverbimo data gali skirtis, tačiau keltų pasakojimai pasiekė Islandiją iki XV a. Yra islandiškų sagų, kuriose atsispindi tam tikri kontaktai tarp keltiškosios ir skandinaviškosios literatūrinių tradicijų. Pavyzdžiui, vardų *Arawn* ir *Arán* panašumas pastebėtas velsiečių ir skandinavų literatūroje. Nora Chadwick teigia, kad saga apie šį herojų buvo sukurta Hebridų salose prie vakarinių Škotijos krantų. Iš Hebridų ji galėjo tiesiogiai (arba per tarpinį airišką šaltinį) pasiekti Airiją ir Velsą (Chadwick 1953–1957, p. 33). Islandų literatūroje *Arán* minimas kūrinyje *Egils saga einhenda og Ásmundar berserkjabana* („Saga apie Egilį vienarankį ir Ausmindą, berserkų žudiką“). Tai antgamtinis medžioklis, kuris susitinka princą *Ásmundr* ir sudaro su juo keistą sandėrį: praleisti tam tikrą laiką kitame pasaulyje. Velsietiškuose šaltiniuose *Arawn* yra vienas iš pagrindinių veikėjų pasakojime *Pwyll Pendueic Dyuet* („Puitlis, Davedo princas“); jis sudaro lygiai tokią pačią sutartį su Puitliu, Davedo princu.

Islandiška saga *Illuga saga Gríðarfóstra*, kurioje minimi abu pagrindinių „Baladės apie Hildiną“ herojų vardai, taip pat veikiausiai yra susijusi su keltų tradicija. Sagoje aprašoma, kaip karaliaus sūnus plėšikauja Orknyje ir Škotijoje.

Tekr konungsson nú orlof af feðr sínum, sigla nú fyrst til Orkneyjar ok Skotlands ok gera hvárttveggja, margar upprásir ok vinna mikinn sigr á Skotum, fá nú of fjár. Leggja þeir hvergi þar til, at eigi hafi þeir sigr. Var allt fólk við þá hrætt.

Gauna karaliaus sūnus dabar iš savo tėvo leidimą, plaukia dabar pirmiausia į Orknį ir Škotiją ir arba dažnai puldinėja ir laimi didžias pergales prieš škotus, arba ima duoklę. Kad ir kur jie išsilaipintų, juos visur lydi sėkmė. Visi žmonės jų bijojo.

(Jónsson 1981, p. 416)

Gali būti, kad ši saga buvo gerai žinoma Orknio bei Šetlando salose ir Škotijoje.

Keltų motyvai „Baladėje apie Hildiną“

Lyginamieji tyrinėjimai padeda atskleisti įvairių tipų ryšius tarp skirtingų šalių literatūrų. Motyvai ir pasakojimai dažnai yra labai plačiai paplitę, ir paprastai būna rizikinga įvardyti esant glaudų ryšį tarp dviejų ar kelių pasakojimų vien dėl to, kad kiekvienas jų yra panašių motyvų kompleksas. Motyvą galima apibrėžti kaip paprasčiausią elementarios situacijos formą. Paprastai motyvai arba elementai neskolinami tiesiogiai, o yra pritaikomi arba adaptuojami. Roland'as Barthes'as tvirtina, kad pasakojimą, kaip istoriją, galima išversti į skirtingą formą arba kultūrinę situaciją nepadarant esminės žalos, tačiau paskutinio sluoksnio, t. y. diskurso, perkelti neįmanoma (Barthes 1977, p. 121). Negalima tvirtinti, jog keltiškieji elementai, kurie bus aptarti vėliau, yra tiesiogiai perkelti iš tam tikrų airiškų arba velsietiškų šaltinių, tačiau aišku viena, kad šie elementai yra visiškai unikalūs skandinaviškai baladei ir tikėtina, kad jų šaltinis yra kitas nei skandinavų literatūra. Kai kurias šetlandiškos baladės motyvų paraleles galima aptikti keltų viduramžių literatūroje.

Kalbant apie literatūrinių motyvų arba elementų perkėlimą, būtina aptarti dar vieną labai svarbų momentą – literatūrinės priemonės pasikeitimą, t. y. žanrų skirtumą. Keltų sagos parašytos proza su įvairiais poetiniais intarpais, o skandinavų baladės parašytos poetine forma. Savaime suprantama, kad abu literatūriniai žanrai labai skiriasi ir kiekvienas turi savas ribas. Gali būti, kad istorijos buvo perduodamos žodžiu, o paskui jų motyvais sukurtos baladės. Kad ir kaip ten būtų, sagos nėra vienalaikės su baladėmis. Prozos kūrinys įmanoma perteikti daugybę detalių, tačiau poetinė baladžių forma reikalauja kompaktiškumo, todėl detalės neišlieka. Dažnai vietoj sudėtingo pasakojimo, kuris būdingas *Fornaldarsögur*, baladėse ta pačia tema dominuoja paprastesni ir populiariesni pasakų motyvai. Be to, proziniame tekste yra daug mažiau pakartojimų ir formulių. Palyginti su poetiniu tekstu, dialogai prozos tekste daug natūralesni ir laisvesni, perteikiami taupiai ir trumpai.

Galvos sviedimas

Keltiškų literatūrinių šaltinių ir skandinaviškų baladžių sąsajos yra akivaizdžios. Nagrinėjant balades būtina atkreipti dėmesį į motyvus arba elementus, kurie ypač iškilūs keltų literatūroje ir kurie taip pat aptinkami (žinoma, jau transformuoti) šioje vienintelėje Šetlando baladėje.

Pirmasis elementas susijęs su epizodu „Baladėje apie Hildiną“, kur, anot Low „jarlą nužudo Hiluge, kuris nukerta jam galvą ir sviedžia jo damai, kas, anot jos žodžių, sujaudina (!) ją dar labiau nei jo [jarlo] mirtis, kad jis [Hiluge] prie keršto pridėjęs dar ir žiaurumą (22 strofa)“ (Low 1774, p. 113). Low pateiktą vertimą galima palyginti su tomis pačiomis eilutėmis iš „Baladės apie Hildiną“:

Nu fac an Iarlin dahuge / Dar min de an engin gro / An cast ans huge ei / Fong ednar u vaxhedne mere mo.

Dabar jarlas gavo mirtiną smūgį – niekas negalėjo jam pagelbėti. Jis [Hiluge] metė jo galvą į jos [Hildinos] glėbį / krūtinę ir ji įmiršo.

(Hægstad, 1900, p. 6)

Su galvos kirtimu susiję epizodai yra dviejose airių sagose. Viena vadinasi *Fled Bricrenn* („Brikriu puota“), o kita *Scéla Muicce Meic Da Thó* („Pasakojimas apie Mac Da Tho kiaulę“). Pastaroji, regis, ypač primena galvos kirtimo epizodą aptariamojoje baladėje. Abi šios airių sagos turi „daugybę motyvų, kuriuos galima būtų pavadinti „kivirču keltų puotoje“, „keltišku galvos kultas“ ir pan.“ Šį motyvą anksčiau yra aprašęs Kennethas H. Jacksonas ir pavadinęs jį „galvos medžiokle ir galvos kirtimo žaidimu“ (Jackson 1964, p. 19–20, 35–37). Su galvos kirtimu siejamas motyvas gali būti vadinamas pagrindiniu ir priskiriamas prie tų, kurie priklauso ankstyvajai keltų tradicijai. Pirmasis *Fled Bricrenn* sagos variantas yra seniausiame airių rankraštyje *Leabhar na h-Uidre* (*Žalos karvės knyga*), užrašytame Clonmacnoise apie 1100 m. 1912-aisiais airių paleografas R. I. Bestas įrodė, kad knygą parašė trys skirtingi raštininkai, o rankraštyje yra interpoliacijų, datuojamų nuo 1250 iki 1300 m. Vienas raštininkų vardu Maelmuire buvo nužudytas 1106-aisiais marodierių, greičiausiai vikingų. Sprendžiant pagal rankraščio kalbą, šis pasakojimas pirmą sykį buvo užrašytas VIII a. Yra dar vienas pasakojimas – *Orgain Mic Da Thó* („Mac Da Tho nužudymas“). Jis įtrauktas į *prím-scéla* (pirmaeiliai pasakojimai) sąrašą, esantį ankstyvame rankraštyje *The Book of Leinster* (*Lensterio knyga*) (fo. 151a). Pats sąrašas veikiausiai yra X amžiaus, tačiau pasakojimas taip pat minimas 896 m. vikingų nužudyto poeto Flannacáno Mac Cellaicho eilėraštyje.

Airių saga *Scéla Muicce Meic Da Thó* taip pat labai ankstyva, sukurta veikiausiai apie 800 m. Šis labai įmantrus ir subtilus pasakojimas priklauso ankstyvajam vikingų laikotarpiui, galbūt dėl to vietoj orumo ir poetinio grožio čia aptinkame lakonišką humorą ir riebios burleskos dvasią.

Pasakojimas išliko mažiausiai šešiuose rankraščiuose. 1160 m. sudarytas rankraštis *The Book of Leinster* yra ankstyviausias. Pasakojimo tekstas taip pat yra XVI a. I p. rankraštyje *Harley 5280*, saugomame Britų muziejuje. Visi pasakojimo tekstai yra sukurti atskirai vienas nuo kito. Regis, jų šaltinis yra tas pats, o šis savo ruožtu yra dar ankstesnio varianto nuorašas ir pagal lingvistinius duomenis datuojamas maždaug 800 metais.

Pasakojime minima vadinamoji *curadmír* (karžygio dalis). Diodoras Sikulas, rašęs apie keltus dar 60–30 m. pr. Kr., apibūdindamas keltų elgesį per puotas mini „rinktinę dalį / porciją“: „Jie pagerbia drąsius karius rinktine dalimi, taip kaip

Homerą pasakoja, kad vadai pagerbė Ajaksą, kai jis grįžo nugalėjęs dvikovoje Hektorą. Jie taip pat kviečia į puotą nepažįstamuosius, teiraudamiesi, kas jie tokie ir ko nori, tik po valgio. Per puotą jie turi įprotį leisti išprovokuojami tuščių komentarų, kurie virsta karštais disputais, o šie baigiasi kvietimais į dvikovas ir dvikovomis iki mirties“ (Koch 1997, p. 11).

Kitoje airių sagoje *Scéla Muicce Meic Da Thó* pasakojama apie dviejų karžygių – *Cet Mac Mágach* iš Konachto ir *Conall Cernach* iš Alsterio – varžytuves. Šie du herojai puotos metu susiginėja dėl karžygio dalies / porcijos. Dialogo pabaigoje *Cet* nenoriai pripažįsta, kad *Conall* yra drąsesnis karžygys, ir apgailestaudamas priduria, kad, jeigu toks *Anlúan* būtų čia, jis būtų iškvietęs *Conall* į dvikovą. Tada *Conall* surinka, kad jis čia, ima *Anlúano* galvą, pririštą prie jo diržo, ir meta ją į varžovą. Jis taip stipriai sviedžia ją *Cetui* į krūtinę, kad šiam iš burnos pliūpteli kraujas. Po tokio įtikinamo atsakymo *Cetui* visgi tenka pripažinti, kad *Conall* yra geresnis karys.

Lakoniškas humoristinis pasakojimas primena mums pačias gražiausias islandų sagas. Ypač meistriškas yra dialogas, pasižymintis santūrumu ir gaiviu sąmoju. Pasakojimo elementas apie galvą neabejotinai patraukdavo dėmesį ir veikiausiai palikdavo klausytojams neišdildomą įspūdį. Pasakojimo tikslas – sužadinti ir prikaustyti dėmesį, o ne stimuliuoti mąstymą. Pasakotojas pasitelkia staigmeną, greitą pasakojimo raidą ir dramatiškus momentus. Jis siekia padaryti įspūdį staigiu *crescendo* iki gąsdinančios kulminacijos ir šoko, kai, nesant *Anlúano*, *Cet* nenoriai atiduoda pirmenybę *Conallui Cernachui*. Tai daugiau nei humoristiška hiperbolė. Šis pasakojimas buvo neabejotinai mėgstamas ir vėliau, nes jis tapo kelių viena nuo kitos nepriklausomų poemų tema. Nė viena iš jų nėra tiesiogiai pagrįsta sagos tekstu. Gali būti, kad poemai įkvėpė skirtingi pasakojimo variantai. Kadangi šis pasakojimas buvo išties populiarus, jis galėjo pasiekti ir skandinavų literatūrą.

Sviedžiamos galvos motyvas pavartotas ir „Baladėje apie Hildiną“, tačiau čia jis transformuotas ir atsiduria visiškai kitokiame kontekste. Čia nužudyto vyro galva sviedžiama į sielvartaujančią žmoną. Šis motyvas baladėje taip pat pasitelktas labai dramatišku, esminiū momentu ir puikiai atlieka savo funkciją – nustebinti, sudominti ir išgąsdinti. Baladėje šis elementas pakartojamas net du kartus – antrąsyk pačioje pabaigoje, kai Hiluge maldauja Hildinos jo pasigailėti. Tačiau ji primena, kaip jis metė į ją jarlo galvą ir kaip tai ją supykė:

*Du tuchtada lide undocht yach / Swo et sa ans bugin bleo /
Dogh casta ans huge /I mit fung u vexmir mire mo.*

Tau pasirodė, kad aš mažai kenčiu matydama jo kraujuojantį kūną, vis dėlto metei jo galvą į mano glėbį / krūtinę, ir aš įniršau.

(Hægstad, 1900, p. 9)

Sunku pasakyti, kada šis motyvas įsiskverbė į „Baladę apie Hildiną“. Jis galėjo atsirasti dėl vikingų kontaktų su Šetlando ir Orknio senbuviais, kuriems airių sagų turinys veikiausiai buvo žinomas – saga *Scéla Muicce Meic Da Thó* susiformavo ir išpopuliarėjo būtent vikingų puldinėjimo laikotarpiu. Visiškai aišku, kad šis motyvas „Baladėje apie Hildiną“ yra keltiškas, nes skandinavų baladėse jis pasitaiko tik dar kartą, transformuotas ir kitokiame kontekste. Šis iš esmės tas pats elementas aptinkamas farerų baladėje *Frúgvín Margareta* („Ponia Margarėta“). Tačiau čia sviedžiama ne suaugusiojo, o mažo vaiko galva. Tą elementą farerų baladėje galbūt įkvėpė šetlandiškoji baladė ir vėliau jis buvo dar kartą pavartotas *Frúgvín Margareta* baladėje, tik čia jis susietas su vaiko nužudymu. Farerų baladė, regis, yra daug vėlesnė, nes joje gausu krikščioniškų elementų. Įdomu, kad Šetlandas ir Farerų salos Vikingų epochoje buvo labai kultūriškai susijusios, todėl nenuostabu, kad galvos epizodas atsidūrė būtent farerų baladėje.

Epizodas, kur galva nukertama puotos metu, darė stiprų emocinį poveikį (viduramžių autoriai juto jo galią lygiai kaip ir mes), todėl pasakojimuose jis gali būti atsiradęs dėl literatūrinių priežasčių. „Susidūrę su veiksmingu epizodu, pasakotojai ir rašytojai jį atpažindavo ir prireikus paprasčiausiai jį dar kartą pavartodavo“ (Koch 2000, p. 35). „Baladėje apie Hildiną“ šis epizodas įtrauktas du kartus pačiose dramatiškiausiose vietose. Įdomu, kad skandinaviškajai tradicijai jungiantis su keltiška, pagrindas vis dėlto lieka skandinaviškas.

Karaliaus ir deivės tema

Jau minėta, kad palyginti su kitomis herojinėmis skandinavų baladėmis „Baladės apie Hildiną“ turinys yra išskirtinis. Pasakojimas sukasi apie moterį, kuri atkeršija už savo vyrą ypatingu būdu. Moteris aiškiai dominuoja pasakojime. Ši Šetlando baladė, o veikiau jos struktūra primena adaptuotą arba transformuotą keltišką pasakojimą vadinamąja „karaliaus ir deivės“ tema.

Keltų pasaulį su daugeliu kitų senovinių kultūrų siejo mitologinis karaliaus valdžios modelis – *hieros gamos*, arba šventoji santuoka. Pagal šį modelį, sėkmingas visuomenės valdymas yra vyriškojo ir moteriškojo elementų sąjungos, t. y. sąjungos tarp žemės deivės ir žemės valdovo, išdava. Ankstyvosios keltų mitologijos pasaulyje moteriškosios lyties dievybė įkūnijo tiek pačią žemę, tiek viešpatavimą joje. Žemės feminizacijos įrodymų gausu valdžios mite. Keltų kultūroje šis mitas yra aptinkamas tiek Galijos, tiek Airijos šaltiniuose. Tiek airių, tiek velsiečių literatūroje gausu pasakojimų „karaliaus ir deivės“ tema, o šventosios santuokos vaizdiniai išstisus amžius kartojami airių literatūroje. Temos kaip literatūrinio *topos* ilgaamžiškumas stebėtinas. Kiekvieną sykį šis pasakojimas pasikartoja skirtingai, tačiau vis dėlto matomas ir tęstinumas, kuris neišvengiamai reiškia kiekvieno pasakojimo transformaciją. Galijos epigrafiniai ir ikonografiniai šaltiniai datuojami apytiksliai nuo 500 m.pr. Kr. iki 400 m. po Kr.

Rašytiniai šaltiniai, kuriuose minima galų visuomenė, užrašyti graikų ir romėnų stebėtojų. Airijos literatūriniai šaltiniai aptinkami maždaug nuo VII a. po Kr. Kalbant apie ankstyvuosius airių pasakojimus, egzistuoja hipotezė, kad juose susiduriama su suliteratūrinta mitologija. Vis dėlto nepaprastas dalykas yra šių siužeto pastovumas ir gyvybingumas vienintelėje keltų visuomenėje, kuri išliko sąlygiškai nepaliesta romėnų civilizacijos (Mac Cana, 1970, p. 121).

Ikonografiniai žemės deivės, kurios sutuoktinis – svetimšalis, vaizdiniai atsisispindi pasakojime apie Masilijos (Marselio) įkūrimą. Jame pasakojama, kad galų karaliaus duktė, kuri turi pasiūlyti simbolinį tuoktuvių gėrimą būsimajam sutuoktiniui, paduoda tą gėrimą ką tik atvykusiam svetimšaliui. Panašių pasakojimų, kuriuose deivė per tuoktuves įteisina valdovą, būta ir viduramžių Airijoje. Viduramžių airių literatūroje gausu pasakojimų apie dvi Medbas – Medbą iš Cruachu ir Medbą Lethderg iš Lensterio, – abi jos per vedybas išsirenka ir įtvirtina savo karališkuosius sutuoktinius. Ši tema gyvavo keltų teritorijose beveik nepakitusi – nepasikeitė nė jos bruožai, nė įtakingumas. Moters, suteikiančios valdžios teisę vyriškosios lyties valdovams, motyvas išliko gana stabilus, tačiau drauge ir kintantis fenomenas, o mito išsaugojimas ankstyvojo krikščioniškojo laikotarpio literatūriuose šaltiniuose, regis, yra jo pasakojamosios tradicijos pėdsakai. Pačiame garsiausiame tekste *Baile in Scáil* („Fantomo įniršis“), kuris datuojamas XI a. pradžia, aprašoma pankeltiško dievo karaliaus Lugo, sėdinčio soste šalia savo karalienės, vizija. Valdovams, kuriems lemta tapti karaliais, vienam po kito karalienė turi paduoti valdžios gėrimą. Šio pasakojimo simbolika labai primena gališkąją. Gėrimas čia nepaprastai sureikšminamas.

Be minėtųjų, yra daugybė kitų airiškų variantų, kuriuose deivė sunaikina netinkamą ir įtvirtina tinkamą valdovą. Pagrindinis pasakojimų modelis beveik visada tas pats. Tokius pasakojimus paprastai sudaro ypatingi elementai – pirmasis juos pastebėjo Janas de Vriezas, – kaip antai, į valdžią pretenduojantys broliai, medžioklė tyrlaukiuose, užsimaskavusi karalienė ir akivaizdžiai šlykštūs seksualiniai santykiai (De Vriez, 1961, p. 120). Anot Johno Carey, yra keletas nuolat pasikartojančių elementų: medžioklė ir / arba klajojimas, gėrimą paduodanti moteris ir įvairiais pavidalais pasirodanti moteris (Carey 1983, p. 69). Jau buvo minėta, kad ne visi susitikimai su Viešpatavimo deive yra palankūs. Įsidėmėtinas motyvo bruožas yra deivės dvilypumas. Viešpatavimo deivė galėdavo pasirodyti kaip šlykšti arba kaip nuostabi. Mirtis ir skerdynės buvo išvirkštinės augimo ir vaisingumo personifikacijų pusės. Yra daugybė galų ir airių pasakojimų, kuriuose moteriškos lyties dievybė, užuot patvirtinusi netinkamą valdovą, jį sunaikina. „Kartais Viešpatavimo deivė atskleidžia savo dvilypę prigimtį: viena vertus, grėsmingą ir agresyvią, kita vertus, – nuostabią ir palankią“ (Carey 1983, p. 268).

Šiam tyrimui ypač svarbus vienas iš ankstyviausių keltų pasakojimų „karaliaus ir deivės“ tema, kai išdava neigiama ir kai deivė elgiasi kaip gąsdinanti ir piktavalė būtybė. Šio pasakojimo situacija labai primena anksčiau minėtąjį pasakojimą

apie Marselio įkūrimą, tačiau beveik toks pat scenarijus baigiasi visiškai skirtingai. Šis istorijos variantas, kuriame išryškėja tamsioji „karaliaus ir deivės“ temos pusė, aptiktas Mažojoje Azijoje (netoli šių dienų Ankaros, Turkijoje). Pasakojimą apie 46–127 m. po Kr. užrašė Plutarchas veikalo *Moralia* XX skyriuje, kuris vadinasi *De mulierum virtutibus* („Apie moterų drąsą“). Pasakojimas vadinasi „Užnuodytas gėrimas: Sinato, Sinorikso ir vyriausiosios žynės Kamos meilės trikampis“. Šis Plutarcho veikalas yra Loebo klasikinės bibliotekos *Moralia* leidimo III tome, kuris pirmą kartą buvo išspausdintas 1931 m.

Sinorix reiškia „senas karalius“, *Camma* veikiausiai reiškia „pikta moteris“, o *Sinatus* – „geros kilmės“. Čia vaizduojama Galatija yra keltų valdoma teritorija, įkurta helenistiniais laikais Mažojoje Azijoje, netoli šių dienų Ankaros. Šio pasakojimo bruožai, kaip antai, užnuodytas medaus gėrimas, nenatūrali mirtis vietoj vestuvių puotos, meilės trikampis, netinkamo valdovo sunaikinimas ir moteris, kuri neša blogį ne dėl savo kaltės, yra plačiai paplitę literatūrinėje keltų tradicijoje ir gali būti laikomi paveldėta ikiliteratūrinį pavidalą turinčiais elementais (Koch, 1997, p. 34).

Plutarcho pasakojimo scenarijus yra stebėtinai panašus į šetlandiškosios baladės. Tačiau atrodo, kad baladėje pavartoti keltiški motyvai neturi nieko bendra su mitologiniu aspektu. „Baladėje apie Hildiną“ skolinamasi tik pasakojimą. Kama pasakojime pavaizduota kaip mirtingoji, nors ir susijusi su medžioklės deive Artemide ir yra jos žynė. „Baladėje apie Hildiną“, kaip ir pasakojime apie Kamą, yra tipiškas keltiškas meilės trikampis, kuriame pagrindinės herojės vyrą nužudęs pavydus varžovas atskleidžia savo ketinimus tučtuojau vesti našlę. Galime palyginti su „Balade apie Hildiną“:

*Di lava mir gugna / Yift bal yagh fur o landi / Gipt mir nu fruan
Hildina / Vath godle u fasta bande.*

Leisk man vesti, paskui mes išvyksim iš šalies, atiduok man dabar poniją Hildiną su auksu ir įžadais.

(Hægstad, 1900, p. 6)

Abiejuose pasakojimuose moteris pati sprendžia dėl vedybų. Baladėje Hildinos tėvas leidžia jai apsispręsti, o Kama, nors ir skatinama giminių, galiausiai sprendimą priima pati. Tiek Hiluge, tiek Sinoriksas aiškiai yra netinkami valdovai, jiems nelemta viešpatauti. Scenarijus yra tas pats, kaip ir tų pasakojimų „karaliaus ir deivės“ tema, kurie baigiasi teigiamai, tačiau čia baigiasi kitaip, nes gėrimas pasirodo besas užnuodytas. Šventojo gėrimo simbolika yra visiškai akivaizdi pasakojime apie Kamą. Šetlando baladėje gėrimas taip pat labai svarbus.

Hildina sutinka tekėti už Hiluge, tačiau paprašo jai leisti paduoti vyną:

Nu Hildina on askar feyrin / Sien di gava mier live / Ou skinka vin / Ou guida vin. // Duska skinka vin, u guida vin / Tinka dogh eke wo /Iarlin an gougha here din. // Watha skilde tinka Wo Iarlin gouga herè min / Hien mindi yagh inga forlskona / Bera fare kera feyrin min.

Dabar Hildina prašo tėvo: „Leisk man paduoti vyną, įpilti vyno.“ „Tu paduosi vyną ir įpilsi vyno, tačiau negalvok apie jarlą, savo gerąjį valdovą.“ „Nors aš ir galvosiu apie jarlą, savo gerąjį valdovą, dėl to aš nepaduosiu jokio žalingo gėrimo savo tėvui.“

(Hægstad 1900, p. 7)

Hægstadas skaito žodį *forlskona* kaip kilminiko linksnio sudurtinį žodį **fárskonnu*, kurį sudaro žodis *fár*, reiškiantis „žalą“, ir *kanna*, reiškiantis „indą“. Vėliau 29 strofoje Hildina atnešusi paduoda gėrimą tėvui ir visiems kitiems. Šioje strofoje gėrimas vadinamas *mien* – o tai yra specialus į midų panašus gėrimas, daromas iš medaus. Keltų pasakojime gėrimas vadinamas *melicatron*, jis buvo gaminamas iš pieno ir medaus. Hildina į gėrimą įdeda kažkokio nuodo, nors iš teksto ne visai aišku kokio:

Hildina liger wo chaldona / U o dukrar u grothè / Min du buga till bridleusin / Bonlothir u duka dogha.

Hildina guli palapinėje, jos akys nuo verksmo patamsėjusios, kol ją pakvies į tuoktuves, ji įdeda į gėrimą nuodo.

(Hægstad, 1900, p. 7)

Baladės pabaiga skiriasi nuo keltiškojo pasakojimo – keltų tradicijoje vyras paprastai miršta nuo gėrimo, o baladėje jis tik apsvaiginamas ir sudeginamas gyvas, kaip daugybėje islandų sagų. Kitose skandinavų baladėse taip pat yra geriamas midus ir vynas, tačiau čia pasakojimas visai kitoks, nes įtraukiamas ir užnuodytas gėrimas, ir keltiškas meilės trikampis.

4. IŠVADOS

Vikingų amžiuje skandinavų interesų sfera sparčiai plėtėsi, apimdama Airijos, kai kurias Anglijos, Škotijos, Hebridų salų, Orknio, Šetlando, Farerų salų, Islandijos ir Grenlandijos bendruomenes. Mažesni salynai, kaip antai, Šetlando salynas ir Meno sala, dėl apribotos teritorijos ir itin patogios geografinės padėties buvo vikingų lankomi dažniau, o galiausiai čia apsigyveno atvykę skandinavai. Be to, į šias salas buvo patogiau atsitraukti po nepavykusių įsiveržimų į Airiją arba Angliją. Dėl šių priežasčių salynai tapo svarbiais pasikeitimo idėjomis tarp dviejų skirtingų kultūrų centrais. Toks keitimasis idėjomis ir jų sklaida transformavo abi visuomenes ir sukūrė visiškai naują,

unikalų kultūrinį sluoksnį. Šio sluoksnio apraiškas galima atsekti tiek materialinėje kultūroje, t. y. runakmenuose, tiek literatūriniuose šaltiniuose.

Meno salos runų įrašų tyrimas atskleidžia sudėtingą abiejų kultūrų koreliaciją. Runų raižymo fenomenas Meno saloje įrodo skandinavų tradicijos gyvybingumą, tačiau negalima atmesti ir keltų stimulo, kuriuo tapo toje pačioje saloje gyvavusi ogamo įrašų raižymo akmenyje tradicija. Meno salos dvikalbiai ogamo ir runų įrašai rodo saloje gyvenusių tautų domėjimąsi viena kitos kultūra. Ogamo įrašai ant runakmenių yra įrėžti tuo pat metu kaip ir runos, nes ir runų, ir ogamo įrašai dažnai yra raidynai, o ogamo įrašų išdėstymas – netradicinis. Ogamo tradicija, kuri atvykus skandinavams jau buvo mirusi, staiga buvo vėl atgaivinta ir pratęsta Meno saloje.

Meno salos runakmenių išdėstymo būdai iš esmės atitinka Vakarų Norvegijos tradiciją. Tačiau Meno salos runų meistrai buvo linkę įrašą išdėstyti runakmenio pakraštyje arba ant siaurojo akmens šono. Tokį jų pasirinkimą galima paaiškinti ogamo akmenų įtaka.

Lyginant su Skandinavijos runų įrašais Meno salos runų formulė yra unikali. Veikiausiai ji susiformavo būtent čia. Vietoj visoje Skandinavijoje formulėje vartojamo žodžio „akmuo“ Meno salos runakmenių formulėje yra žodis „kryžius“, nes kryžiai buvo nuo seno statomi Meno saloje, garsėjo puikia menine kokybe ir, matyt, darė atvykusiems vikingams didelį įspūdį.

Svarbiausias kultūrinių ryšių įrodymas – kalbų kontaktai. Daugelyje runų įrašų aiški keltų kalbos įtaka. Dažnai įrašų gramatika skiriasi nuo tradicinių skandinaviškų įrašų gramatikos, nors runų įrašai Norvegijoje ir Danijoje yra nepriekaištingos gramatikos ir sintaksės. Meno salos įrašai yra puikus pavyzdys, kaip keičiasi senosios skandinavų kalbos gramatika dvikalbėje visuomenėje, kurioje dominuoja keltų kalba. Tendencija yra tokia – juo vėlesnis įrašas, juo labiau nesistemiška jo gramatika. Be to, runų įrašuose gausu keltiškų vardų, taip pat ir keltų šventųjų, nors runų įrašuose Skandinavijoje šventųjų vardai neminimi.

Meno salos runų įrašai rodo, kad rašymo runomis tradicija Meno saloje buvo stipri ir gyvybinga, tęsė skandinaviškas tradicijas, tačiau buvo atvira naujovėms. Įrašai puikiai atspindi politinius, socialinius ir religinius salos visuomenės pokyčius.

Vienintelė išlikusi jau mirusia nornų kalba užrašyta „Baladė apie Hildiną“, regis, buvo sukurta nuolat besikeičiant kultūrinėms, kalbinėms ir socialinėms sąlygoms ir yra dviejų kultūrų – skandinaviškosios ir keltiškosios – susidūrimo išdava. Baladės Šetlande buvo ypač populiarios – jūreiviai jas dainuodavo irkluodami, kad palaikytų ritmą. Tokiu būdu kartu su jūreiviais baladės nukeliaudavo didžiulius atstumus. „Baladė apie Hildiną“ yra neabejotinai vakarų skandinavų kilmės, tačiau joje gausu adaptuotų ir transformuotų keltiškų motyvų. Vienas iš įdomiausių elementų, ypač populiarius keltų literatūrinėje tradicijoje, yra nukirstos galvos sviedimas. Baladėje šis elementas yra

transformuotas ir pritaikytas visiškai kitoje situacijoje, tačiau daro lygiai tokį patį poveikį kaip ir keltų literatūroje. Šetlando baladės tekste taip pat gausu paralelių su velsietišku tekstu *Branwen Uerch Lyr*, tačiau reikia konstatuoti, kad skolintasi ne tiesiogiai iš šio ar kokio kito su juo susijusio teksto, o veikiausiai iš žodinės tradicijos, kuri gyvavo Šetlando salose. Be to, baladės karkasas labai primena keltiškus „karaliaus ir deivės“ temos pasakojimus, kurių gausu galų, airių ir velsiečių tradicijoje.

Celtic and Scandinavian Language and Cultural Contacts during the Viking Age

Viking Age Celtic and Scandinavian language and cultural contacts resulted in profound changes in both societies, and have therefore received a lot of attention. Yet the geographical extent of these contacts, and the scope of the issues are so vast that much work remains to be done. New and uninvestigated aspects of Celtic-Scandinavian relations continue to cast fresh light upon existing theories about this period.

In this dissertation I deal with contacts in the Isle of Man and Shetland Islands, using various Scandinavian sources for comparative purposes, as well as exploring the broader cultural and historical context.

The focus of the dissertation

During the Viking Age the islands in the North Atlantic underwent extensive historical, political, social and cultural changes, generating as a result an amalgam of Celtic and Scandinavian cultures. Despite a great deal of historical, linguistic and literary research into the cultural impact of Celtic-Scandinavian relations, the literature has not fully come to grips with some aspects of these relations, and certain related sources, which were of importance to unique cultural development of the area.

In analyses of Scandinavian sources from this area the Celtic contribution has often been neglected or underappreciated. Various written Scandinavian sources such as runic inscriptions from the Celtic area have been studied, but an analysis of the runic and Ogam stone-carving tradition in relation to Scandinavian material has not hitherto been undertaken. Gaps in the research such as this concern detail – specific areas of contact – but they also concern breadth of enquiry, and reflect a lack of systematic thinking about the central problem of cultural development. Investigation of Celtic-Scandinavian contacts can explain the transition experienced by these societies during the Viking Age; the result adds to our picture of the forms that society can take – including forms of cultural and social organisation.

The Isle of Man is one of the most convenient locations for this kind of research, because it contains both the stone-carving traditions at issue (often within the same sites and artefacts), and is a manageable, defined area. As Michael P. Barnes and Raymond Ian Page put it, bilingual Ogam-rune inscriptions are distinct, but related (Barnes & Page 2006: 87–97). The Isle of Man also offers us monolingual runic inscriptions containing other evidence about contacts between its Celtic population and Scandinavian newcomers.

Another group of islands, the Shetland Islands are also of particular interest in the study of these contacts. In contrast to thorough studies of the material from Orkney, very little attention has been paid to available Shetlandic material, which was

considered scanty and probably not worth separate investigation. However, analysis of the Shetlandic sources may shed new light on events in this area of the Irish Sea in this period.

When Scandinavian and Celtic literary sources had been analyzed, coincidences or concatenation due to Celtic influence were mistakenly dismissed by scholars, who searched for a singular literary text lying behind the obvious similarities. However, it is necessary to sift the groups of interrelated tales in order to find proof of Celtic lineage. The texts' age, place of origin, range of dissemination and relationship with other Celtic and Scandinavian texts indicate that they could not have been influenced by a single medieval text. Because literary concepts merged easily, it is necessary to undertake research on a thematic level in order to identify the most significant connections between the Gaelic and Norse tales.

The object of the dissertation

The dissertation has two main objects: a) to articulate the characteristics of contact between Celtic and Scandinavian population and identify the underlying historical and cultural context which generated paradigmatic change in both societies; and b) to identify language, literary and cultural contacts during the Viking Age in the two smaller island groups, the Isle of Man and Shetland Islands, which were outposts for further Viking intrusions into the territory of the Celts and Anglo-Saxons. The islands were fertile ground for influences to take root and recombine with indigenous elements. On one hand, the corpus of Scandinavian runic inscriptions in the Isle of Man serves as an illustration of early Celtic and Scandinavian contacts. Runic inscriptions reflect political circumstances, and artistic and linguistic influences in the region of their production. On the other hand, Shetlandic material serves as a reflection of literary contacts between the Celts and the Vikings and also provides the possibility to identify the channel of transmission for Celtic literary motifs. The two case studies are intended as illustration of the synthesis between two different societies and the implications of this interlinked system for language diversity.

Research aims

The aims are:

a) to investigate the corpus of Scandinavian runic inscriptions in the Isle of Man and identify the parallels between the Scandinavian tradition of carving runes and the local Celtic tradition of carving Ogam;

- b) to compare the corpus of runic inscriptions in the Isle of Man with Viking Age runic inscriptions in Scandinavia;
- c) to analyze bilingual Ogam-rune inscriptions in the Isle of Man as a particular example of Celtic and Scandinavian cultural contact;
- d) to consider Manx runic inscriptions as a whole, including their lay-out, content, formulae and linguistic features;
- e) to analyze the Shetlandic material and discern the Celtic literary parallels;
- f) to identify the route of Celtic literary influence on the Shetlandic material.

Research material

Since the chapters of the dissertation are structured so as to deal with different sets of sources, I have chosen to examine the sources thoroughly at the beginning of each chapter.

The records dealt with in the Chapter 3 are primarily a corpus of Scandinavian runic inscriptions of the Isle of Man; a selection of inscribed objects dated to the Viking Age, each of which employs some form of Scandinavian runic alphabet to illustrate some variant of the Scandinavian language group. All Manx inscriptions in this work are considered as a group.

Further, all Scandinavian runic inscriptions dated to the Viking Age have been employed for comparative purposes. I used the All-Nordic Rune Database (Samnordisk runtextdatabas) deposited in Runverket (Stockholm), which allows access to almost all Scandinavian runic inscriptions. Special attention has been paid to the Scandinavian rune-stones or rather cross-slabs inscribed with runes from neighbouring areas inhabited by the Celts, i.e. Ireland and Scotland. Concerning the Manx corpus, titles and numbers of runic inscriptions in my account follow Magnus Olsen (Olsen 1954).

The corpus of Ogam inscriptions in the Isle of Man is provided by Patrick Sims-Williams (Sims-Williams 2003) and Robert Alexander Stewart Macalister (Macalister 1945).

Research material for Chapter 4 is a Shetlandic ballad written in Norn, called *Hildinavisen*, first analyzed by Marius Hægstad in 1900. The ballad was recorded comparatively late, being first published in 1879 by George Low. I argue that a ballad recorded so late may well contain adapted and transformed material transmitted during the Viking Age through contacts with the Celtic population.

For the research of the origin of the motifs I also used corpuses of Scandinavian ballads, among them Norwegian, Danish, Faroese and Icelandic, and various Icelandic sagas including Family Sagas, but particularly the group called *Fornaldarsögur Norðurlanda* ‘Sagas of Ancient Time’ or ‘Legendary Sagas’. The research also encompasses various Old Irish and Welsh sagas, particularly the Irish *Fled Bricrenn* ‘Bricriu’s Feast’ and *Scéla Muicce Meic Da Thó* ‘The Story of Mac Dá Thó’s Pig’, the Welsh *Branwen Uerch Lyr* ‘Branwen Daughter of Llŷr’ and numerous other Celtic stories.

Methodological principles and theory applied

In the Chapter 3 I use some aspects of Language Contact theory, especially intra-sentential code-mixing as developed by Shana Poplack (1993), Uriel Weinreich (1953) and especially Pieter Muysken (2000). Intra-sentential code-mixing helps us to understand language interaction as the result of contact. The term code-mixing refers to all cases where lexical items and grammatical features from two languages appear in one sentence.

I also use the Comparative Method for comparison of various Scandinavian runic inscriptions. An important tool has been the comprehensive All-Nordic Rune Database (Samnordisk runtextdatabas) mentioned above. The database catalogues of rune-stones exist in a machine-readable medium and are available via a programme called *Rundata*. In the current edition, published on December 3, 2008, there are over 6,500 inscriptions in the database; it has given me the opportunity to conduct comparative research based on Viking Age rune-stones all over Scandinavia.

The lay-out of the inscribed stones is compared and grouped empirically.

The Comparative method for the ballad studies used in Chapter 4 was conceived by Svend Grundtvig (1941–1972), and developed by Axel Olrik (1921) and Knut Liestøl (1970). However, most scholars practicing the method relied almost entirely on abstractions from each text, i.e., on their motif-sequences (Kemppinen 1954).

In Chapter 4 I investigate the relationship of the ballad to other genres and deal with ballad origins, the relation of ballads to medieval literature, and the origin of some particular motifs which seem to be the result of Celtic-Scandinavian contacts as early as the Viking Age.

Previous research

The subject has been tackled by generations of scholars researching various aspects of Celtic and Scandinavian language and cultural contacts. Previous research of the material is outlined and closely discussed in each chapter since, as we have said, the chapters address different sets of sources.

Most of the runic inscriptions discussed in the dissertation have been previously described and investigated. The subject has been approached a number of times from the mid 18th century when Scandinavian slabs were first depicted (in the 1722 Gibson edition of Camden's *Brittania*). Attempts to cover the subject have included surveys of the stones' exact locations, with photographic records and gathering of all available information.

In the latter part of 19th century an extensive debate sprang up concerning the stone slabs and crosses and their inscriptions, which culminated in 1907 with Philip Moore Callow Kermode's significant work, *Manx Crosses*. *Manx Crosses* remains to this day the principal source book for the series; however, much work has since been done to correct P.M.C. Kermode's interpretations of the inscriptions and his often rather fanciful identifications applied to the iconography and artistic tradition.

The next major step was taken by Magnus Olsen in 1954, who discussed with P.M.C. Kermode the inconsistencies in his research. Scandinavian runic inscriptions in the Isle of Man from the Viking Age have been recorded and interpreted in M. Olsen's comprehensive study *Runic inscriptions in Great Britain, Ireland and the Isle of Man* (Olsen 1954: 151–233).

The first attempt to catalogue and provide a complete bibliography of the runic inscriptions of the Isle of Man, Great Britain and Ireland was by Hertha Marquardt in her first volume (1961) of *Bibliographie der Runeninschriften nach Fundorten*. However, the catalogue has several shortcomings since it conflates different periods or rune-carving tradition and includes inscriptions both in Anglo-Saxon and Scandinavian runes. It also lists some non-runic inscriptions and even some items now known to be fake.

The most recent textual study of Manx inscriptions of the Viking Age was made by R. I. Page (1983). He examined Manx inscriptions in general terms and claimed that there was a lot of room for improvement, because M. Olsen's "work derives from the collections made during a visit as far back as 1911" (Page 1983: 133). Despite this observation, the latest full scale study of Scandinavian runic inscriptions in Britain by M. P. Barnes and R. I. Page (Barnes & Page 2006) does not include the Isle of Man.

The iconography of the Manx crosses has been discussed by Sue Margeson (Margeson 1983: 95–106), and the art of the Manx crosses has been analyzed in articles by David M. Wilson (Wilson 1983: 175–187).

These previous treatments of the runic inscriptions in the Isle of Man did not include comparative material from Scandinavian inscriptions of the same period and are not concerned with generating historical and cultural perspectives on the synthesis of Celtic and Scandinavian cultures. As regards the historical and cultural aspects, I seek to expand rather than substitute the studies of other scholars. Scandinavian runic inscriptions in the Isle of Man remain to be reappraised in the light of recent research.

The Ogam tradition in the Celtic area including the Isle of Man was reevaluated and discussed by Damian McManus in his monumental book *A Guide to Ogam* in 1997.

With regard to *Hildinavisen*, the text of the ballad was published by Marius Hægstad (1900) and Knut Liestøl (1936). M. Hægstad undertook the philological analysis of the text, but it is limited to the deciphering of the text of the ballad employing and comparing it to the texts of other Scandinavian ballads.

The novelty of the dissertation

The Manx runic corpus has been studied using data from the All-Nordic Rune Database for comparison, as well as broader cultural and historical contexts. My analysis of runic inscriptions in the Isle of Man takes into consideration Scandinavian Viking Age runic inscriptions as well as the Celtic Ogam tradition present in the same area.

Socio-cultural and linguistic interaction of Scandinavian and Celtic population and synthesis of two cultures in the Isle of Man as manifested in the Manx runic corpus sheds a new light on the scope and character of contacts and issues of bilingualism. The comparative research of various stone-carving traditions in the same area highlights previously unexplained phenomena in terms of language and cultural contact. Previous work on the subject is reappraised and new conclusions are drawn about the nature of contacts by the method of comparative study, with linguistic forms, historical and cultural phenomena, furnishing the basis for the study. It incorporates investigation of some aspects such as lay-out, formula, legal background, the cult of local saints, Celtic and Scandinavian names, grammar and syntax of Manx inscriptions, elucidating the ways of coexistence of Celtic population and Scandinavian settlers.

Shetlandic material, particularly *Hildinavisen*, has been neglected by generations of scholars possibly due to textual difficulties. The text has never been studied in a broader context, including the possibility of reception of individual motifs

from the Celtic literary tradition. Former philological studies do not address the origin of individual motifs. The study of various coherent groups of Celtic and Scandinavian narratives illuminates the issue of migration and transmission of the motifs and supports Gísli Sigurðsson's theory of Orkney as the possible route of transmission.

The study outlines the character and scope of contacts in smaller group of islands, the Isle of Man and Shetland Islands supplying lacking bits of mosaic to the multidimensional field of the studies of contact in the area. The interplay of cultures has been investigated extensively. However, the study broadens the perspective of the phenomenon of cultural diffusion and provides new illuminating examples. It produces general conclusions about the impact of the Scandinavians on the culture and language of the indigenous Celtic population and puts the cultural and language contacts in a new context providing a new framework for interpreting the course of human history and events during the Viking Age.

Theses

1. The Manx runic corpus dated to the Viking Age contains some features which are unparalleled in other Scandinavian inscriptions, e.g. exceptional lay-out, special usage of formulae, content of the inscriptions, high frequency of Celtic names, higher frequency of females commemorated in the inscriptions and unorthodox grammar. Together they indicate a certain degree of contact with the Celtic population and adoption of Celtic culture.
2. Bilingual Ogam-rune stones are limited to the Celtic area of contact and may be seen as evidence of the knowledge of each other's traditions.
3. The only recorded Shetlandic ballad *Hildinavisen*, written in Norn, reflects literary influence from Celtic sources. Because *Hildinavisen* reflects very early versions of Celtic stories, the transmission of Celtic motifs and elements should be dated to the Viking Age.
4. Shetlandic literary material, namely *Hildinavisen*, supports Gísli Sigurðsson's conjecture that the Orkney Islands were one of the important channels for transmission of Celtic literary motifs in the Viking Age. Being on the route of transmission, the Shetland Islands have also preserved early Celtic elements in the aforementioned ballad.

The structure of the dissertation

The text of the dissertation following this framework section consists of four main chapters. Chapter 2 lays the foundation for the study of Celtic and Scandinavian

linguistic and cultural phenomena as a result of contact. It contains a historical and evolutionary account of cultural contacts between the Celts and Scandinavians in the Viking Age, and deals with the issues of bilingualism; intermarriages in the Celtic area in general; and contacts to be studied further. I interlace the discussion with historical illustrations to show that these contacts indeed existed and functioned and can be retrieved from the existing historical and literary record.

After sketching out the historical framework in Chapter 2, I consider the contacts on two geographically restricted areas.

Chapter 3 contains the analysis of the Manx runic corpus in the light of Ogam tradition and focuses on various aspects of contact manifested in the runic corpus, e.g. layout of the Manx runic inscriptions, formulae, Christian context, commemoration of women, names, grammar and syntax.

In Chapter 4 I consider the literary contacts that emerged in Shetlandic society and creation, consistent with the dynamic forces of social change, of a novel cultural world combining the Scandinavian and the Celtic. A short outline of Celtic literary influence on the Scandinavian literary tradition serves as an introduction to Chapter 4. I next undertake a detailed analysis of various literary sources and of the Celtic literary influence on the only recorded Shetlandic ballad, *Hildinavisen*, written in the Norn language. The parallels are drawn not only from Celtic literary sources but also from Scandinavian ones, where Celtic literary influence has already been identified.

Chapter 5 presents conclusions and a short final discussion including a series of implications for the future of research of Celtic and Scandinavian language and cultural contacts.

Conclusions

1. In the Viking Age the Norse sphere of interest expanded rapidly and incorporated communities in Ireland, parts of England, major parts of the Scottish mainland, the Hebrides, Orkney, Shetland, the Faroe Islands, Iceland and Greenland. Smaller island groups like Shetland Islands and the Isle of Man have suffered a higher degree of Scandinavian-Celtic contact and became crucial points for an exchange of ideas between the two cultures. The confrontation transformed both cultures and left its imprint on the North Atlantic region. The spreading of various types of influences from the Scandinavian communities in the North Atlantic may represent the transmission of ideas which in turn generated a whole new cultural layer as reflected in both historical and literary texts.

2. The study of Manx rune-stones reveals a complex correlation between Celtic and Scandinavian cultures. The phenomenon appeared due to susceptible mechanisms of contact between two different nations that could afford to give and take from each other, since they both had to coexist in a limited area. On the one hand, the Norse runic tradition in the Isle of Man is clearly linked with Scandinavia, western Norway. On the other hand, it is adapted to the imperatives of Norse settlers in the different, culturally challenging environment.

The formula, language and writing system employed in the Isle of Man are predominantly Scandinavian, though grammatical forms appear to point to a bilingual situation with language interference.

The Norse language may for a century or two after the settlement have been the majority language. However, the evidence of historical sources and Scandinavian runic memorial inscriptions found in Man, where Celtic and Scandinavian names appear side by side, is supplied by intermarriage with the native population and the fairly rapid development of a local variant of Norse, perhaps under the influence of Gaelic. The peculiarities of runic inscriptions are coherent with the presence of local tradition.

The rune-stones are a symptom of crisis and a reflection of the political and religious transition that took place during the 10th and 11th centuries in the Isle of Man. As the evidence of Manx rune-stones suggests, the contacts started early and ca. 930 we observe some bilingual population recording their rights to property and land in Old Norse.

Pagan Scandinavian culture confronted and merged with a Christian Celtic culture, which resulted in the change of formula in the runic inscriptions and commemoration of the local Celtic saints by Norse invaders.

The influence of both cultures has several dimensions. The influences are observed in the artistic shape of rune-stones, their lay-out and design, which in a way follow the Norwegian pattern, but has its own peculiarities that were with all probability strengthened by the Celtic tradition of stone-carving, i.e. Ogam stones. The most convincing argument for contact is the presence of bilingual Ogam-rune stones as their inscriptions seem to be carved at the same time. During the Viking Age, the Ogam carving tradition on stone, which started to decline in the 7th century, underwent a revival both in the Isle of Man and in Ireland. This revival was caused by the Vikings who brought rune-carving tradition to the area. Celtic and Scandinavian stone-carving traditions went hand in hand resulting in the appearance of bilingual Ogam and Rune stones, which are unique to the Isle of Man and Ireland. The bilingual Ogam and Rune inscriptions are usually followed by alphabets for the purposes of learning and for the demonstration of the similar tradition of stone carving.

3. The presence of Celtic elements in the only surviving ballad in Norn, *Hildinavisen*, which seems to have been created in a continually changing linguistic, social and cultural milieu indicates a certain degree of contact with the Celtic population. The marine Scandinavian societies of Shetland and Orkney Islands generated stories, in which motifs and elements traveled from various directions. *Hildinavisen* is certainly of West Scandinavian origin, but it contains or rather is adorned with Celtic motifs. The combination of the two traditions – Celtic and Scandinavian – has given a peculiar and productive treatment of certain narratives. An analysis of the text of *Hildinavisen* seems to indicate that on the level of the narrative *Hildinavisen* borrows substantially from the Celtic tradition. Various motifs are externally imposed and later adapted on the Scandinavian material. Especially prominent is the appeal of the ‘King and goddess theme’. But the borrowing is by no means direct, because Celtic motifs and elements are adapted, transformed and melted in the text of the Scandinavian ballad. The presence of some Celtic motifs, such as ‘Hurling of the head’, which is one of the favourite devices in the Irish sagas and the ‘King and goddess theme’ have wide ramifications in Celtic literature and were probably particularly prominent in oral tradition. Moreover, there are numerous similarities between the ballad and the Welsh text. It is impossible to claim that *Hildinavisen* borrowed directly from this text or any other extant Welsh text, but might have been influenced by some oral version of the story known in the Shetland Islands. There may have been some kind of Orkney version of the story later transmitted to Shetland, since the main hero of the Shetlandic ballad is the Jarl of Orkney. This Orcadian story might have served as an intermediary between *Hildinavisen* and Celtic tradition, since Orkney has been one of the important channels for transmitting the Celtic elements and Shetland must have been on the route of these contacts. Historical modes of habitation, the past time and working activities were connected with the sea, sailing and rowing, often followed by the ballad, which was preserved in verse. The singing catalyzed the appearance of new motifs, which were designated to address issues specific to the conditions of the region.

Publications on the Subject of Dissertation

Moksliniai straipsniai disertacijos tema

1. „Synonymer till konung i den fornisländska heroiska poesin“, *Colloquia Scandinavistica Vilnensia*, Vilnius, 1995, 203–206.
2. „Helgakviða Hundingsbana II“, *Senųjų islandų tekstų antologija „Mimiro šaltinis“*, Vilnius, 2003, 189–195.
3. „Keltų literatūrinės tradicijos atspindžiai Šetlando „Baladėje apie Hildiną“, *Žmogus ir žodis*, Vilnius, 2007, Nr. IX, 72–82.
4. „Keltų kultūros įtakos atspindžiai Meno salos runakmenuose“, *Respectus Philologicus*, Vilnius, 2007, 12 (17), 139–149.
5. „Reflections of Celtic influence in *Hildinavisen*“, *Approaching the Viking Age*, Vilnius, 2009, 15–40.

Papers Delivered at Conferences on the Subject of the Dissertation

Mokslinėse konferencijose skaityti pranešimai disertacijos tema

1. Celtic and Scandinavian Contacts in the Viking Age. Tarptautinis simpoziumas Švedijos parlamente *Hur nordiskt är Balticum?* Sveriges Riksdag (Švedijos parlamentas), Stokholmas, Švedija. 2006 m. rugpjūčio 21–22 d.
2. Reflections of Celtic influence in *Hildinavisen*. Tarptautinė mokslinė konferencija *Dialogai su vikingų epocha*. Vilniaus universitetas, Skandinavistikos centras, Vilnius, 2007 m. spalio 11–13 d.
3. Celtic and Scandinavian language contacts. Mokslinis seminaras. Korko universitetas, Ankstyvosios ir viduramžių airių kalbų katedra, Korkas (Airija), 2009 m. gegužės 18 d.
4. The motif of recapitulation in *Brennu-Njáls saga*. Tarptautinė mokslinė konferencija. *Skandinavistikos centro jubiliejinė konferencija: Šventės, žaidimai, galvosūkiai skandinavistikos studijose*. Vilniaus universitetas, Skandinavistikos centras, Vilnius, 2012 m. gegužės 10–13 d.

Rasa Baranauskienė (g. 1971)

Vilniaus universiteto Filologijos fakultete 1994 m. baigė lietuvių filologijos ir švedų kalbos bakalauro studijas, 1996 m. – skandinavų filologijos (švedų) magistro studijas. 2004–2008 m. studijavo Vilniaus universiteto humanitarinių mokslų srities filologijos krypties doktorantūroje. 1997–2003 m. dirbo VU Filologijos fakulteto Skandinavistikos katedros asistente, o nuo 2003 m. dirba Skandinavistikos centro lektore.

1993 m. semestrą Stokholmo universitete studijavo švedų kalbą, runologiją bei lingvistiką, 1994 m. semestrą – Upsalos universitete švedų ir islandų kalbas bei kalbotyrą, 1995–1996 m. ir 2002–2003 m. Islandijos universitete – islandų kalbą ir literatūrą. 1997–1998 m. Korko universitete, Airijoje, studijavo airių ir velsiečių kalbas bei literatūrą. 2004 m. du mėnesius stažavo Lundo universitete, Švedijoje, o 2005 m. – du mėnesius Berlyno Humboltų universitete, Vokietijoje.

Publikuoja vertimus iš senosios islandų, šiuolaikinės islandų, švedų bei farerų kalbų ir komparatyvinius straipsnius mokslo ir kultūros žurnaluose. Kaip vertėja dalyvauja literatūros forumuose, veda renginius su skandinavų autoriais, yra išvertusi iš švedų kalbos keturias grožines knygas ir pjesę, iš islandų kalbos – tris grožines knygas, o iš farerų kalbos – novelę.

Rasa Baranauskienė (b. 1971)

Completed a Bachelor's degree in Lithuanian Philology and Swedish language in 1994 and received a Master's degree in Scandinavian (Swedish) Philology from Vilnius University in 1996. From 2004 to 2008 she was a doctoral student in the Faculty of Philology at Vilnius University. From 1997 to 2003 she has been a junior academic staff member in the Scandinavian Department and since 2003 she has been working as a lecturer in the Centre of Scandinavian Studies at Vilnius University.

In the spring term of 1993 she studied Swedish language, Runology and Linguistics at the Department of Nordic Languages at Stockholm University, Sweden. In the spring term of 1994 she was a student at the Department of Nordic languages at Uppsala University, Sweden. In 1995–1996 and 2002–2003 she studied Icelandic language and literature at the University of Iceland. 1997–1998 she studied Irish and Welsh languages at the Celtic Civilization Department at University College Cork, Ireland. Baranauskienė has completed two internships for two month each: in 2004 at the Lund University, Sweden and in 2005 at the Humboldt University of Berlin, Germany.

She publishes translations from Swedish, Old Norse, Icelandic and Faroese and comparative articles in academic and cultural journals. As a translator she participates in literary forums, hosts events with Scandinavian authors and has published five translations of Swedish literary works, three translations of Icelandic novels and one translation of Faroese short story.